

UNIVERZITA TOMÁŠE BATI VE ZLÍNĚ
FAKULTA HUMANITNÍCH STUDIÍ
Institut mezioborových studií Brno

**Společenské aspekty vývojových trendů kriminality
v novodobé historii České republiky**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

Vedoucí bakalářské práce:
JUDr. Jiří Kolář

Vypracovala:
Andrea Pelikánová

Brno 2009

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „Společenské aspekty vývojových trendů kriminality v novodobé historii ČR“ zpracovala samostatně a použila jen literaturu uvedenou v seznamu literatury.

Brno 9. 4. 2009

.....
Andrea Pelikánová

Poděkování

Děkuji panu JUDr. Jiřímu Kolářovi za velmi užitečnou metodickou pomoc a za trpělivost, kterou mi poskytl při zpracování mé bakalářské práce.

Také bych chtěla poděkovat manželovi, dceři a rodičům za morální podporu a pomoc, kterou mi poskytli při zpracování mé bakalářské práce, a které si nesmírně vážím.

Andrea Pelikánová

OBSAH

Úvod	2
1. Aktuální stav kriminality	4
1.1 Obecná východiska	4
1.2 Interpretace statistických údajů v mezidobí roků 1990 – 2005	5
1.3 Porovnání statistických výstupů kriminality v letech 1981 – 2005	7
1.4 Dílčí shrnutí	8
2. Sociální podmíněnost nových trendů v příčinách kriminality	9
2.1 Oslabení regulativní role morálky jako nepsaných pravidel chování	9
2.2 Změny v hodnotové orientaci	13
2.3 Změny v rodinném prostředí	16
2.4 Změny ve struktuře a dynamice sociálního prostředí	20
2.5 Nezaměstnanost a její kriminologické důsledky	26
2.6 Nedostatky v právní úpravě ochrany společenských zájmů	30
2.7 Dílčí shrnutí	36
3. Sociologická východiska	39
3.1 Hledání účinných postupů eliminace podmínek plodících kriminalitu	39
3.2 Význam prevence kriminality	41
3.3 Dílčí shrnutí	43
Závěr	45
Resumé	49
Anotace	51
Seznam literatury	52

ÚVOD

Už dvacet roků žijeme ve svobodné společnosti. V naší zemi došlo k výrazným společenským posunům. Změnily se politické, ekonomické a společenské poměry, ve kterých se formují kvalitativně nové vztahy. Jen málokdo si však na počátku tohoto veskrze pozitivního období uvědomoval, že i ta nejušlechtilejší etapa společenského vývoje může být provázena celou řadou nežádoucích sociálně patologických jevů. Jedním z nejpálčivějších fenoménů uplynulých dvaceti let se stala kriminalita. V novodobé historii České republiky má vývoj kriminality diametrálně odlišný charakter, než v období před rokem 1989. Především se několikanásobně, až explozivně zvýšila její četnost, zaznamenány byly zcela nové vývojové trendy. Se změnou společenské reality se změnily také příčiny a podmínky, které kriminalitu umožňují. Ač veřejnost vnímá tuto oblast velmi citlivě, opět jen málokdo je ochoten připustit, že kriminalita není pouhým náhodným hromadným jevem, či fatálním selháním jednotlivce při svobodném výběru z množiny variant vzorců chování.

Záměrem této práce je poukázat na souvislost změny společenských poměrů se vznikem nových kriminogenních faktorů zasahujících celou strukturu života společnosti. Pokusit se o netradiční pohled na nesporně pozitivní změny, které přinesl transformační proces ze zorného úhlu některých jejich negativních dopadů. Zabývat se kriticky otázkou, nakolik jsou kvalitativně nové sociálně ekonomické vztahy ve společnosti určující pro charakter kriminality, zjednodušeně řečeno, zda má kriminalita hluboké sociální kořeny. Plně si uvědomuji rozsah a složitost zvoleného téma a také nepopulárnost v něm obsažené základní teze o vysoce pravděpodobné spojitosti dynamiky společenských změn v polistopadovém období s dynamikou symptomů a příčinných faktorů plodících sociální delikvenci.

Téma je zpracováno metodou empirického rozboru jednotlivých kriminogenních faktorů, konkrétních podmínek a příčin podmiňujících kriminalitu a to vždy v přísném kontextu s aktuálními změnami společenské reality tak, jak je přinášel transformační proces. Přičemž v textu podkapitol a dílčích shrnutích je vždy úzkostlivě sledován stupeň ověření a verifikace nosné teze práce o příčinném vlivu společenských změn na kriminogenitu prostředí.

Těžištěm rozboru není výlučný pohled trestněprávní, jak by napovídala věcná obsah v textu tolik frekventovaného pojmu – kriminalita. Naopak, cílem je zejména hledání souvislostí, které jsou předmětem zkoumání více vědních oborů jako filozofie, psychologie, pedagogika a sociologie. Mimo naznačené přesahy v zaměření práce je však nejbližší sociologicko-kriminologický přístup k rozboru. Izolovaný pohled trestněprávní dostatečně nerespektuje sociální stránku kriminality jako společenského jevu. Záměrem této práce totiž není zabývat se samotným důsledkem, zjednodušeně řečeno skutečností, že došlo ke spáchání kriminálního činu, ale soustředit pozornost na okolnosti, které společensky nežádoucí důsledky předurčují - tedy na jejich příčiny. Dle mého soudu zůstávají v těchto souvislostech stále nedoceny otázky hodnotového zakotvení, vliv morálně etických principů, důsledků oslabení funkcí tradiční rodiny, vzdělávacího procesu, změny ve struktuře sociálního prostředí, působení tržních mechanismů a další společenské aspekty. K podpoře a dokreslení argumentů je využíváno srovnávání období v různých fázích vývoje naší společnosti, charakteristických odlišnými kořeny kriminogenních faktorů. Argumentace je účelně doplňována interpretací empirických dat obsažených v tabulkách a grafech korespondujících s textem.

1. AKTUÁLNÍ STAV KRIMINALITY

1.1 Obecná východiska

Rok 1989 byl mohutným impulzem pro zásadní společenské změny, ale také se stal předělem pro zcela nové vývojové trendy kriminality. Nesporně pozitivní společenský pohyb směřující od totalitního režimu ke standardní demokracii založené na nejširším pojetí lidských práv a tržní ekonomice, byl bohužel provázen také některými jevy negativními. Překvapivý masivní **vzestup kriminality se tak stal nežádoucím, byť reálným vedlejším produktem společenské transformace.** Narůstala nikoli v zanedbatelných objemech, ale v celých řádech. V počátečních fázích připomínal tento vývoj spíše prudký náraz kriminality, než její postupné gradování. V té době byla kriminalita zjednodušeně vnímána a označována za daň rodící se demokracie, případně přičítána neschopnosti příslušných státních orgánů adekvátně na ni reagovat. Jsem přesvědčena, že dnes už téměř dvacetiletý odstup dovoluje nezaujatý pohled na problematiku včetně jisté míry zevšeobecnění.

Kriminalita je složitým společensko-patologickým jevem. V té nejobecnější rovině ji lze charakterizovat jako souhrn všech trestných činů¹ spáchaných na konkrétním teritoriu, v našem případě na území státu, za konkrétní období, v našem případě jednotlivé roky polistopadové a předlistopadové éry. Na tomto místě je nutno zmínit, že pokud hovoříme o souhrnu všech trestných činů, mám na mysli výlučně údaje o kriminalitě registrované v policejních statistikách,² nikoliv údaje o tzv. latentní kriminalitě, která sice reálně existuje, ale její rozsah je pouze předmětem odborných, kvalifikovaných odhadů, než seriózní kvantifikace. Skutečně spáchaná kriminalita na daném území, tedy součet registrované a latentní, je více či méně teoretickým pojmem.

Ve svých úvahách se budu, pokud jde o zdroj informací o kriminalitě, opírat především o oficiální statistické údaje obsažené v policejních statistikách Policie ČR. Zmíněný pramen poskytuje dle mého soudu nejpřesnější obraz kriminality.³ Policejní

---

¹ Poznámka autorky: Soudně trestných činů ve smyslu trestního zákona č.140/1961 Sb., ve znění pozdějších předpisů

² Poznámka autorky: Evidenčně statistický systém kriminality Policejního prezidia České republiky, dále jen ESSK PP ČR

³ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky. 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005, s. 131

statistiky jsou vedeny od roku 1971. Jejich obsah z hlediska struktury výstupů je po více než pětaticetileté období v zásadě srovnatelný. Zpracování dat se řídí jednotnou metodikou založenou dlouhodobě na stejných profesních zásadách - poskytnout úplný obraz o registrované kriminalitě. Nejčastějšími úpravami v systému sběru dat jsou změny v položkové skladbě jako reakce na průběžné novelizace trestního zákonodárství, přinášející nové skutkové podstaty trestných činů. Pravidelně každý měsíc probíhá aktualizace shromažďovaných dat, kontinuálně po zpracování nových zdrojových formulářů, vyhotovených bezprostředně po zjištění každého dalšího trestného činu. Pro úplnost nutno uvést, že statistika kriminality se v policii postupně stala důležitým podkladem pro prezentaci efektivnosti práce na kriminalitě zainteresovaných policejních složek, což mohlo vést k lokálním snahám o její vylepšování. Zde nemám na mysli její přímé zkreslování, které celoplošně není realizovatelné, ale orientaci příslušných policejních kapacit na snadno objasnitelné, někdy i bagatelní skupiny trestných činů na úkor těch závažných. Takový postup může vést k vytváření falešného obrazu o vývoji některých druhů trestné činnosti.

I přes tuto výhradu, je s ohledem na výše uvedená fakta vypovídací hodnota zvoleného zdroje velmi vysoká.

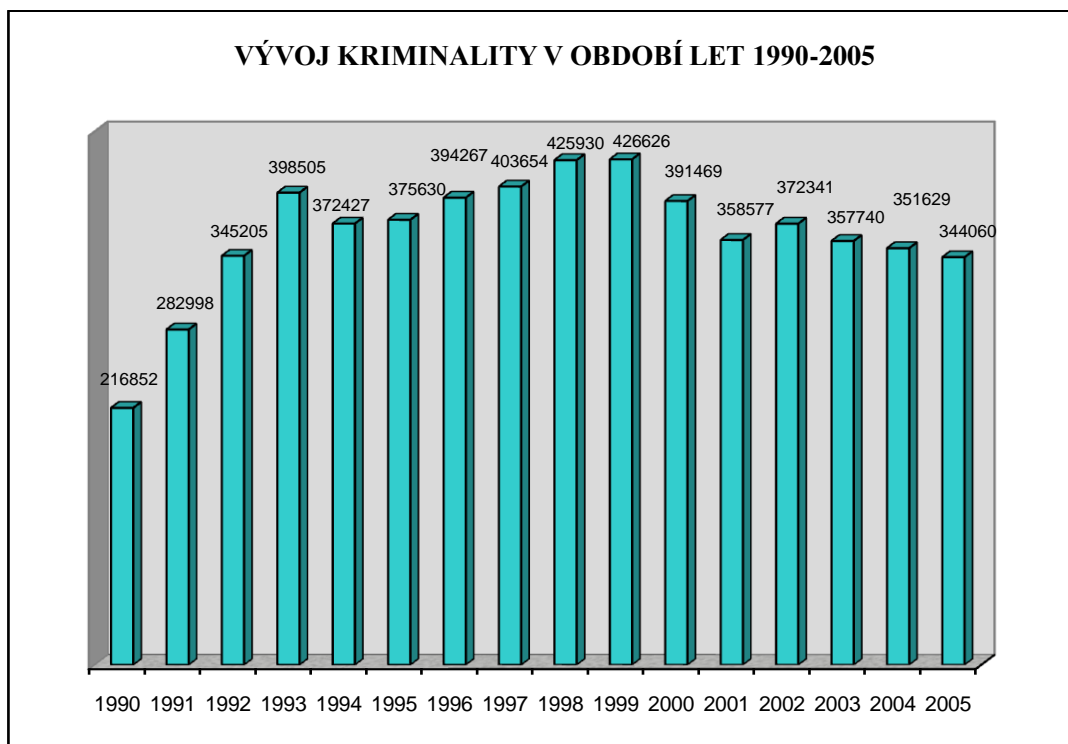
1.2 Interpretace statistických údajů v mezidobí roků 1990 - 2005

V roce 1990, jako vstupním roce polistopadového období bylo zaevidováno 216 852 trestných činů celkové kriminality. V letech následujících má kriminalita zřetelně vzestupnou tendenci a v roce 1993 má objem už 398 505 evidovaných skutků. Svého kulminačního bodu dosahuje celková kriminalita v roce 1999, ve kterém je evidováno 426 626 trestných činů. Tento údaj představuje vůbec nejvyšší objem evidované kriminality nejen v polistopadové, ale i v poválečné historii naší země. Oba navazující roky 2000 a 2001 vykazují pokles v meziročním srovnání asi o 35 000 trestných činů. Následující období počínaje rokem 2002-2005 kriminalita stagnuje s tendencí mírného poklesu.

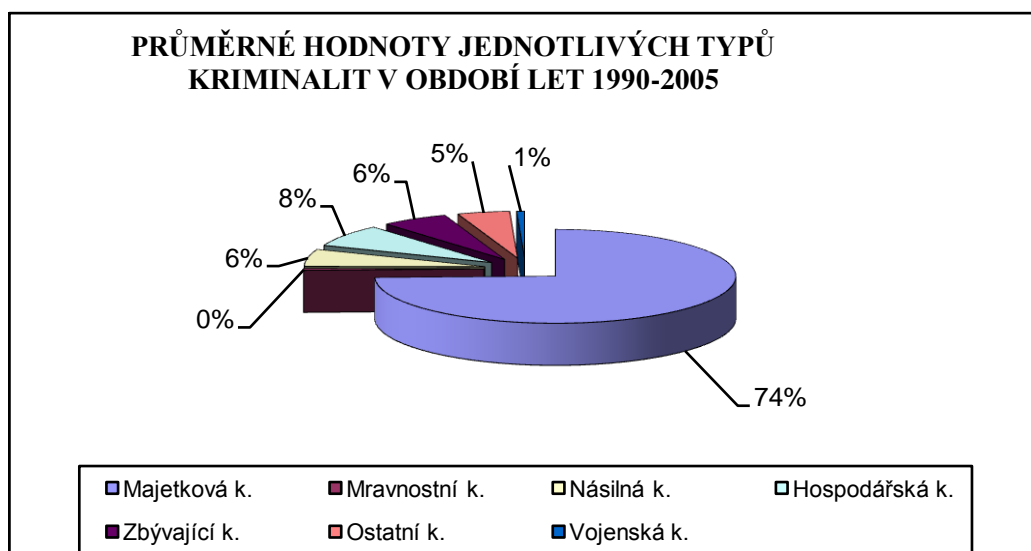

Překvapivě nízký objem kriminality v roce 1994, který přerušil její strmě stoupající vývojovou křivku, je jen krátkodobým výkyvem, jehož důvody lze evidentně přičítat změnám v trestněprávním prostředí, spočívajících v úpravě zákonných limitů zakládajících trestní odpovědnost, tedy administrativní dekriminalizaci některých jednání, než reálným změnám společenských poměrů či kriminogenních faktorů.

Graf 1, pramen: ESKK PP ČR

Graf 2, pramen: ESKK PP ČR

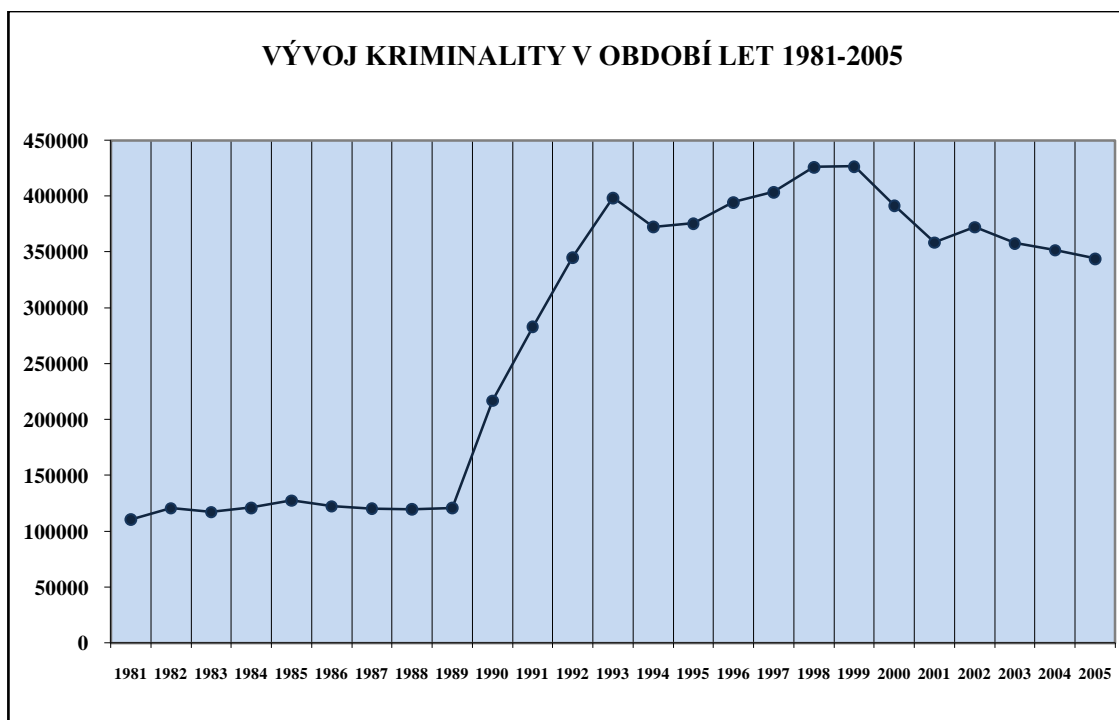

Novelizace se týkala úpravy hranice výše škody podmiňující trestnost směrem nahoru a ovlivnila tak vykazování velmi frekventované majetkové kriminality, což se v konečném důsledku projevilo i přechodným poklesem kriminality celkové. Pro úplnost uvádím, že v hodnoceném období došlo vedle dekriminalizace také k zákonným úpravám, které nově kriminalizovaly určitá jednání, která do té doby nebyla trestná. Výsledkem těchto úprav, ale byla tak malá četnost nově stíhaných skutků, že jejich odezvu při vykazování lze označit za statisticky nevýznamnou.

1.3 Porovnání statistických výstupů kriminality v letech 1981 - 2005

Jak je patrné z grafu 1, má dynamika kriminality po roce 1990 docela specifické rysy. Ovšem z hlediska tématu této práce, **má daleko vyšší vypovídací hodnotu obsah grafu 3** nabízející pohled na vývoj kriminality v předlistopadovém období, tedy před rokem 1990 kontinuálně s obdobími navazujícím.

Graf 3, pramen: ESKK PP ČR

Od roku 1981 do roku 1989 se kriminalita vyvíjí bez větších výkyvů téměř lineárně s průměrnou roční hodnotou 118 000 případů.⁴ Naproti tomu, počínaje rokem 1990, se četnost kriminality strmě, až drasticky zvyšuje a ustálí se teprve na řádově vyšších hodnotách zahrnujících interval roků 1993–2005. V mezidobí let 1990-2005 dosahuje celková kriminalita průměrné roční hodnoty 364 000 trestných činů. Nárůst průměrných ročních hodnot mezi srovnávanými obdobími je více než 200 %.

Dosavadní rozbor se převážně opíral jen o kvantifikaci vývojových trendů kriminality a její grafické vyjádření. S touto metodou ovšem v zájmu úplného poznání jevu nelze vystačit. V následující kapitole bych proto ráda soustředila pozornost na společenské souvislosti, které četnost a směřování kriminality v konkrétních etapách vývoje předurčují, nebo alespoň významně ovlivňují.

1.4 Dílčí shrnutí

Pozitivní společenské změny uskutečňované v naší zemi po roce 1990 byly provázeny doslova explozí registrované kriminality jako nežádoucím společensko-patologickým vedlejším jevem. Předlistopadové průměrné roční hodnoty kriminality se na počátku devadesátých let zvýšily až na trojnásobek s tendencí trvalého vzestupu. Na konci devadesátých let dosahuje četnost registrované kriminality v České republice historického maxima. **Transformační proces vedle jednoznačně pozitivních efektů vytváří zcela nové společenské klima i z hlediska kriminogenních faktorů.** Z rozboru četnosti, struktury a dynamiky kriminality předlistopadového a polistopadového období lze dovodit, že kriminalita není jen nahodilým mechanickým jevem, ale má hlubší celospolečenské příčiny a souvislosti.

---

⁴ Poznámka autorky: Předmětem zkoumání je 25 letý vývoj celkové kriminality v naší zemi, z nichž dvě třetiny spadají do polistopadového období naší historie a jedna třetina do období před rokem 1989. Nabízí se otázka, proč byl zvolen takto nevyvážený poměr. Především proto, že právě v období po roce 1989 spočívá podstata nových kriminogenních faktorů, které jsou předmětem zkoumání. Období předlistopadové posloužilo pouze jako kontrastující vzorek odlišných společenských podmínek a to bez ohledu na jeho délku. Argumentem je také skutečnost, že pro předlistopadovou éru kriminality je typická lineární křivka vývoje a tudíž by se jednalo jen o delší časovou řadu téhož.

2. SOCIÁLNÍ PODMÍNĚNOST NOVÝCH TRENDŮ V PŘÍČINÁCH KRIMINALITY

2.1 Oslabení regulativní role morálky jako nepsaných pravidel chování

Právo je často vymezováno jako minimum morálky. Od nepaměti totiž lidé vnímají dobro a zlo, spravedlnost a křivdu hlavně prostřednictvím nejvyššího hodnotového řádu své civilizace, který se vytvářel po celá tisíciletí. Ten se postupně převtělil do mravních principů, jako nepsaných pravidel chování, prostřednictvím kterých se tyto hodnoty, potřeby a zájmy realizují. Je tedy nepochybné, že historicky zde byla morálka dříve než právo. Postupně si ovšem lidská společnost začala uvědomovat, že morální principy se různí podle jejich nositelů, a tak vyvstala potřeba hledat mezi nimi alespoň elementární soulad, opatřit těm nejvýznamnějším z nich společného jmenovatele. Tak vzniká historická nutnost vytvářet soubor psaných pravidel chování – právní řád, který v sobě soustřeďuje všeobecný konsenzus toho, co je společensky žádoucí. Stává se ukazatelem sociálních hodnot uvnitř společnosti. Právo tak představuje styčný bod, průsečík mezi individuálními morálkami jednotlivců a zájmem celé společnosti. Protože lidé svoje jednání převážně řídí pravidly, která nejsou obsažena jen v právním řádu, ale spočívají ve zvyklostech a obyčejích, v kulturních tradicích, je nesmírně důležité, aby tyto neformální normativní soustavy byly v souladu s formálním systémem práva. Aby onen průsečík pokrýval co nejširší množinu individuálních a skupinových mravních zásad. Z toho, co bylo doposud řečeno můžeme tedy dovozovat, že pokud psané právo zahrnuje i takové postuláty, které nejsou součástí hodnotového řádu společnosti, jde o nesoulad morálních normativů s formálním právem. Jako odstrašující příklad této situace lze uvést nechvalně známou vedoucí úlohu politické strany, zakotvenou přímo v ústavě předlistopadového Československa. Za nesoulad lze označit i stav nežádoucího **nahrazování morálky právem a rozšiřování formálních systémů pravidel chování na úkor těch neformálních, zvykových**, což je charakteristické pro posttotalitní země. Na jedné straně přebujelý, všezahrnující právní řád s falešnou ambicí upravit mezilidské vztahy až do všech detailů, který je výsledkem legislativní ofenzivy posledních let a na straně druhé např. neodůvodněné spoléhání na samoregulaci ekonomických procesů nikoli právními, ale výlučně ekonomickými nástroji. Za příklad může posloužit realizace privatizačního procesu a ekonomické transformace ovládané bezprostředně po

roce 1990 převážně tržními mechanismy bez důsledného a systémového právního zakotvení.

Zásadní rozdíl mezi morálkou a právem, alespoň v pojetí západoevropských kultur, je v oblasti jejich vymahatelnosti. Morální pravidla neobsahují autoritativní vynutitelnost. Jejich porušení je zpravidla sankcionováno veřejným odsudkem, kritikou veřejného mínění, pohrdáním okolí, izolací toho, kdo se choval nekonformně od vnější komunity atd. Naproti tomu standardní součástí právní normy je sankce ve formě státního donucení. Právo tedy působí jako základní normativní soubor, prostřednictvím kterého jsou nejen vyjádřeny, ale také realizovány společensky preferované hodnoty. A právě tady hraje soulad mezi morálkou a právem obrovskou roli. V tomto ohledu mají velikou přednost státy s dlouhou tradicí stabilní demokracie, kde převládá vysoký stupeň harmonie práva s morálkou, na rozdíl od společností, které prošly dlouhým obdobím totalitních režimů, ve kterých byl právní řád zneužíván k utiskování občanů státem, a tudíž právo ztratilo autoritu a respekt. Zjednodušeně řečeno, v těch zemích, kde lidé dobrovolně dodržují právo, protože je přijali do svého vědomí a vnitřně se s ním ztotožňují, je vynucování práva snadnější a efektivnější, ale i jeho porušování je méně časté. Totéž lze vyjádřit i tak, že čím vyšší je míra shody mezi morálními hodnotami a právem, tím menší je tendence chovat se společensky nežádoucím způsobem - tedy v rozporu s preferovanými hodnotami. Soulad mezi morálkou a právem je klíčový nejen pro dobrovolnou akceptaci práva, ale také pro respektování sankcí za jeho případné porušení. Právní vědomí je tedy jednotou znalosti práva a spontánního, podvědomého souhlasu s jeho obsahem. Jen tak může právní vědomí působit jako zprostředkovatel mezi právem a faktickým chováním členů společnosti.

Nevyvážený vztah mezi morálkou a právem, mezi morálním a právním vědomím může ve svých důsledcích vést k závažným dysfunkcím a stát se faktorem kriminální delikvence. Více než 40 leté působení totalitního režimu v naší zemi negativně ovlivnilo většinu oblastí společenského života. Asi nejvíce bylo zasaženo vědomí lidí. Tradiční morální principy známé ve vyspělých demokraciích a založené na co nejširším pojetí lidských práv a občanských svobod právní řád buď vůbec neobsahoval a pokud ano, neposkytoval nástroje a garance jejich reálného naplňování. Stát tak povýšil svoje regulativní zájmy, nad zájmy lidské individuality. V takové situaci nelze o souladu morálního a právního vědomí vůbec mluvit. Počátek

devadesátých let se tak vyznačoval naprostou nedůvěrou v právo, ale i orgány veřejné moci, které je aplikovaly (policie, justice, správní orgány atd.) jako bezprostřední dědictví totalitního režimu. Paradoxní je, že v té době existoval všeregulující právní řád, přenesený z předchozího období, ale skutečné chování jednotlivců příliš neovlivňoval. Chyběla právní motivace, která je rozhodující silou přeměny vnitřního postoje jednotlivce na jeho právní jednání. Ona právní a společenská motivace, jež vytváří prostředí, ve kterém jednatel hodnotí varianty svého chování a rozhoduje se pro společensky žádoucí, tedy právní řešení svých zájmů. A zdaleka nejde jen o akceptaci práva ve formě plnění právních povinností, ale i využívání subjektivních práv-oprávnění.

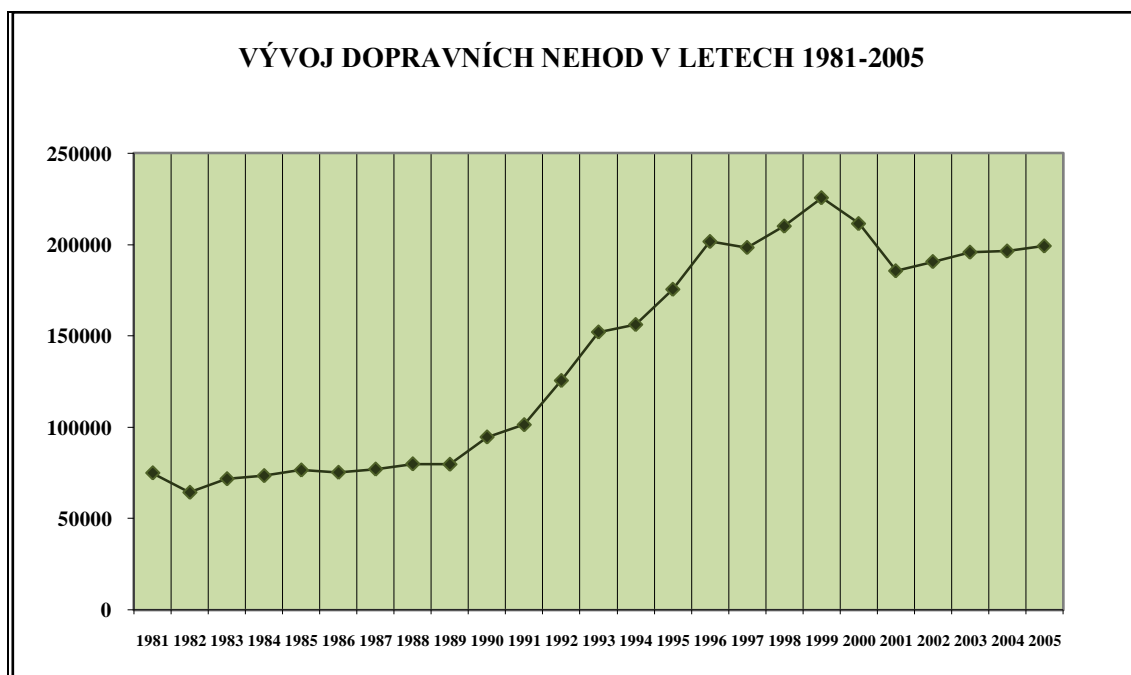
Naznačený stav je jedním z nejpalčivějších kriminogenních faktorů⁵ konce osmdesátých a počátku devadesátých let v naší zemi, jejichž finálním výstupem je rezignace na dodržování i elementárních právních regulativ. Citelně byla oslabena jedna z klíčových rolí práva jako nástroje sociální kontroly. Tu může právo zajišťovat jen v případě, že jeho obsah naplňuje očekávání subjektů, na které dopadá, v opačném případě takovou roli ztrácí. Nejlépe je možno společenskou atmosféru té doby demonstrovat na plošném nerespektování právních předpisů, upravujících provoz na pozemních komunikacích, tedy v dopravě, která je spolehlivým barometrem vztahu velké množiny populace, motoristické veřejnosti k právnímu prostředí, v němž se pohybuje. Při pohledu na dynamiku vývoje kriminality a přestupků v dopravě ve stejném období let 1981 až 2005 nemůžeme přehlédnout **nápadnou shodu linie vývojové křivky trestní delikvence (graf 3) a přestupkovosti v dopravě (graf 4)**, vyjadřující v obou případech strmý nárůst na přelomu osmdesátých a devadesátých let. Křivky v obou případech vykazují shodu v čase zahájení vzestupného trendu (rok 1990), kulminační bod (rok 1999), následný mírný pokles (rok 2000) a ustálení vývoje na řádově vyšších hodnotách. Oblast dopravní nehodovosti byla zvolena proto, že každá dopravní nehoda, která je předmětem statistickému vykazování je spojena se závažným porušením pravidel, upravujících provoz na pozemních komunikacích, i když jsem si vědoma, že dopravní nehodovost je ovlivňována mnoha různorodými faktory. Metodika a způsob zpracování v informačních systémech pak zajišťují totožnou validitu a

---

⁵ Poznámka autorky: Pokud jsou v textu používány pojmy kriminogenní faktory, mám na mysli nikoliv individuální (jednotlivý trestný čin) nebo skupinové (druhovú kriminalita např. hospodářská kriminalita), ale výlučně obecné kriminogenní faktory, které postihují kriminalitu jako hromadný jev, v našem případě celkovou kriminalitu.

vypovídací schopnost jako u registrovaných trestních deliktů. Jak u kriminality, tak u přestupků jde o protiprávní jednání, avšak diametrálně odlišné intenzity. Dva zdánlivě nesouvisející soubory dat mají ale jedno společné – rizikové činitele, které protiprávní jednání navozují či vyvolávají.

Graf 4, pramen: EDN PP ČR⁶

Ovšem výše uvedený **kriminogenní faktor spočívající v nesouladu morálky a práva** jako neformálních a formálních normativních systémů, nezůstává bohužel osamocen. K jeho působení se přidávají další neméně závažné negativní jevy, charakteristické pro počáteční období devadesátých let a v určité intenzitě přetrvávající dodnes. Jsou jimi oslabování až ústup od tradičních hodnot před dravým prosazováním konzumní mentality, kde dominantní roli zaujímá rychlý společenský úspěch. Mám na mysli sociální klima, projevující se evidentním rozdílem mezi všeobecně uznávanými společenskými cíli jako jsou prosperita, profesní kariéra, bohatství, společenské postavení a prestiž na straně jedné a možnostmi legálního způsobu jejich dosažení na straně druhé. Důsledkem propojení uvedených nepříznivých faktorů, zděděných z totalitního režimu, ale i těch, které provázely počáteční fáze budování svobodné společnosti, bylo vytvoření příznivých podmínek pro postupný rozvoj tendencí

⁶ Pramen: Evidence dopravních nehod Policejního prezidia České republiky

směřujících k nerespektování práva a následný razantní nástup kriminality zřetelně viditelný v grafu 3. V následujících pasážích této práce bych se ráda věnovala změnám v hodnotové orientaci společnosti a to především v návaznosti na jejich případný kriminogenní potenciál.

2.2 Změny v hodnotové orientaci

Pokaždé, když uslyším slovo hodnota, vybavím si své rané dětství, kdy mně rodiče, ale zejména prarodiče trpělivě připomínali, co je dobré, co špatné, čím se řídit ve složité spleti životních situací. Až dnes, v dospělosti, kdy už jsem sama rodičem docenuji hloubku a magickou sílu jejich prostých slov a také vlastní odpovědnost předávat je dál. V těchto několika větách je obsaženo kouzlo regulativní, metodologické i morálně etické role hodnotové orientace v její nekonečné perspektivě.

Problematika hodnot, hodnotové preference, hierarchie hodnot a jejich dopad na lidské jednání je předmětem zkoumání více vědních disciplín jako filozofie, sociologie, psychologie, ale i pedagogiky. Zaměření této práce je nejbližší sociologicko-kriminologický pohled.

V té nejobecnější rovině můžeme hodnoty definovat jako vše, co člověka obohacuje, usměrňuje a formuje ve všech dimenzích lidské existence.⁷ Vztah k hodnotám vytváří základní orientaci člověka v sociálním prostředí, které ho obklopuje. Změny hodnotového systému jednotlivců, konkrétní populace i celých kultur jsou přirozeným jevem. Tak, jak se vyvíjí společenské vědomí, podléhají i postoje k hierarchii hodnot vývoji v čase. Společenská diskuse na toto téma často sklouzává k názorovému konfliktu mezi generacemi, kdy zpravidla generace starší má tendence vnímat běh dějin spíše jako nepřetržitý úpadek hodnot, mravů a morálky, než jejich reálnou změnu. Takový přístup brání objektivnímu pohledu na problematiku. Pohledu, který se neobává definovat změnu jako ztrátu jedněch hodnot, ale také současný vznik hodnot nových. Jestliže historický vývoj vygeneroval konkrétní hodnotu a tuto pojmenoval, je velice pravděpodobné, že následující generace nebudou s tímto názvem spojovat ten stejný

---

⁷ Klčovanská, E., Hodnoty a jejich význam v psychologii, Trnava: TYPI U.T., 2005, s. 100

obsah. Tradiční hodnoty tak vstupují do nových vztahů v čase a prostoru a jejich obsah podléhá změnám, nejsou jednou provždy uzavřeným souborem. Některé se těší dominantnímu postavení, jiné zase prochází útlumem. Dá se říci, že plynutí času je provázeno trvalým přetvářením hodnotových obsahů promítaných do vědomí lidí. V tomto smyslu však nejde o přehodnocování hodnot, ale o kvalitativní změnu společenského vědomí ve vztahu k novým funkcím a výzvám obsahu hodnot. Je tedy zřejmé, že každou hodnotu je nutno posuzovat v historickém kontextu jako hledání alternativ naplňování smyslu lidského úsilí. Změna kontextu např. dějinný vývoj tak může vést ke změně hodnotového systému jednotlivce, ale i celé kultury. Jen tak si lze představit, že hodnota zdánlivě neměnná, univerzální až zabsolutizovaná, stojící na samotném vrcholu lidských hodnot, kterou je smysl života a smrti, hodnota s nejvyšším konsenzem napříč celým lidstvem, přesto všechno může podléhat obsahovým změnám. Mám na mysli např. stále aktuální celosvětovou diskuzi o morálním a etickém rozměru eutanazie, přerušení embriálního života či aplikace některých nejnovějších vědeckých poznatků v oblasti lidské genetiky vyústující často v reálné úvahy o klonování lidského druhu.

Z toho, co bylo doposud řečeno můžeme dovodit, že hodnoty žijí svým životem a svou existenci dokazují a zviditelňují se prostřednictvím reakcí, činů člověka, ke kterým ho provokují. Člověka, který je svobodný, má schopnost odpovědně se rozhodovat mezi různými variantami svého jednání. Vyspělá civilizace, společnost, si vytváří a udržuje svůj specifický hodnotový systém, který prostřednictvím tradic a kultury předává jako dědictví dalším generacím, čímž zajišťuje existenční stabilitu a kontinuitu celého sociálního systému a jeho reprodukci v dějinném vývoji. Dojde-li ovšem v průběhu historického vývoje k radikálním společenským zvrátům, zásadní změně hodnotového systému a preferencí hodnot, vyvolá tento stav diskontinuitu a sociální nestabilitu. Ta se poté nutně projeví v nestabilitě jednotlivců, členů společnosti. Na pozadí těchto historicky přelomových změn se začínají postupně rýsovat kontury kriminogenních faktorů. Každé sociální chování členů společnosti je vlastně vyjádřením, realizací určitých hodnot. Stejně tak i **nekonformní jednání je vyjádřením vztahu delikventa ke konvenčním společenským hodnotám.**

Pro polistopadové období v naší zemi je typické, že zásadní změna společenských poměrů byla provázena také **diskontinuitou v hodnotové orientaci.** Náhlé nabytí

svobody a kategorické odmítnutí předchozí totalitní morálky a přežitých hodnotových postulatů vyústí v postrevoluční vakuu. Otevírá se prostor hledání nového smyslu života ve svobodné společnosti. Proces nutné adaptace většiny jejich členů na nové poměry přináší konflikty a rovněž vytváří prostředí pro vznik velké vlny sociální delikvence. To v situaci, kdy rozvoj normativních systémů sociální kontroly (právo, morálka) se výrazně opoždí za rozvojem ekonomiky, privatizačních a transformačních procesů. **Polistopadové společnosti chybí pevný hodnotový konsenzus.** Jde o stav, kdy lidé přestávají sdílet stejné hodnoty a stejné normy a sociálně se vzdalují. Hlavní rozpor spočíval v tom, že společensky preferované cíle jako bohatství, prosperita, podnikatelský úspěch atd., byť sebeušlechtlejší, nebyly legitimními prostředky v rámci společenských norem všeobecně dostupné. Jinými slovy, příležitost dosáhnout na společensky preferované cíle nebyla plošně rozprostřena, a ani být nemohla. Důsledkem této situace byla frustrace a zklamání jednotlivců i celých skupin, pro které se staly sociálně preferované cíle, o které usilují, nedosažitelné. V následném vývoji byli konfrontováni s volbou buď se smířit se svojí situací, respektovat právo a hodnotový systém a tím na dosažení cílů rezignovat anebo se snažit jich dosáhnout za každou cenu, tedy i cestou sociální delikvence a nerespektování práva. Podle grafů uvedených v předchozích částech práce, můžeme snadno dovodit, jakou cestou se při řešení dilema omezené dostupnosti svých cílů někteří z nich vydali. Tady je také nutno si uvědomit, že dosažení společensky preferovaných cílů je současně získáním ekonomického a potažmo také společenského, nezřídka i politického vlivu. Není tedy lhostejné, jakými cestami se člověk ubírá na vrchol společenské hierarchie. Zda je to poctivá cesta osobní a ekonomické úspěšnosti anebo dobrodružná stezka často vedoucí nad propastí morálně nekonformních a společensky nepřijatelných postupů, lemovaná toliko vetchým zábradlím společenské tolerance.

Zcela legitimní otázkou v této souvislosti také je, jak reagovala na porevoluční proces adaptace svých členů sama společnost a její systém sociální kontroly. I zde se nabízely alternativy. Buď soustředit veškeré aktivity a důraz na dosahování společensky preferovaných cílů a tím umožnit vyšší toleranci k porušování sociálních norem anebo tentýž důraz soustředit na dodržování práva, tedy legitimních prostředků dosahování preferovaných cílů a trvat tak na nižší toleranci k porušování sociálních norem. Jinak řečeno, zda společnost preferovala vytčený cíl anebo k němu směřující prostředky. Ideální je klást vyváženě stejný důraz na strategické cíle i prostředky k jejich dosažení,

což je znakem vyspělých demokracií. Ovšem prioritou pro naši společnost v této etapě vývoje bylo především rychlé nastolení ekonomické prosperity, úspěšnost transformace, tedy **preferance cílů** před legitimitou jejich dosažení. Nechvalně známá teze té doby - ekonomika musí předběhnout právo, dostatečně vystihuje popisovanou atmosféru. Jak můžeme vidět, jde o dvě zdánlivě odlišné a přesto související charakteristiky deformací hodnotového systému vyjádřené hrubým nesouladem mezi společenskými cíli a příležitostmi jejich dosažení na straně jedné a vyšší benevolencí společnosti k vzorcům chování jednotlivců a celých skupin, které sice vede k dosahování cílů, ale cestou sociálních deliktů na straně druhé. I když i tady je nutno odlišovat indikátory, které pro delikvenci vytváří pouhý prostor a vlastně ji podmiňují (vyšší tolerance ze strany systémů sociální kontroly) od těch, které ji přímo vyvolávají (nesoulad společenských příležitostí). Propojením těchto dvou fenoménů doby, vzniká poměrně **jednotlivý proud příčinných faktorů**, které svým způsobem předznamenaly masivní nástup kriminality v porevolučním období, na počátku devadesátých let.

Dosavadní výklad příčin ovlivňujících posuny v hodnotové orientaci společnosti i jednotlivců není samozřejmě úplným přehledem faktorů zde na tomto poli působících, ale pouze těch, které jsou, alespoň dle mého názoru, nejpodstatnější a mají celoplošné dopady. Je nepochybné, že vedle nich mají vliv i další, které dotváří celkový obraz společenské atmosféry v polistopadovém období.

2.3 Změny v rodinném prostředí

V dosavadním výkladu společenských symptomů ovlivňujících trendy soudobé kriminality jsem se zabývala morálními postoji, společenským a právním vědomím a také působením hodnotové reflexe ze strany populace i jednotlivců. Vesměs jde o nosné fenomény utvářející společenské klima v makrosociálním rozměru. Nyní bych chtěla soustředit pozornost na rodinu, jako nezastupitelný nástroj neformální sociální kontroly realizovaný při výchově a formování postojů mladé nastupující generace. Fungující rodina je, dle mého názoru, jakýmsi svorníkem propojujícím morální principy, hodnotový systém a na ně navazující společensky konformní jednání v jeden celek. Právě v rodině se koncentruje potenciální možnost přetavení jednotlivých těchto

komponentů v ucelenou, kompaktní výbavu společensky žádoucích vzorců chování a také jedinečná a neopakovatelná příležitost jejich předávání dětem. Hlubokými společenskými změnami v průběhu vývoje prošly snad všechny oblasti společenského života a bylo by pošetilé domnívat se, že se nedotkly také rodiny jako základního stavebního kamene sociální formace. Na tomto místě je nutno poznamenat, že není v možnostech, ale ani záměrem této práce zabývat se všemi aspekty tak složitého a jedinečného sociálního organismu, kterým rodina bezesporu je, v celé šíři historicko-sociologických, pedagogicko-sociologických, psychologických či demografických souvislostí. Pro účely sledovaného téma je důležité postihnout především ty změny, které charakterizují kvalitativní posun od ustáleného pojetí tradiční rodiny k rodině moderní a posléze postmoderní společnosti, jak se udály přibližně v posledním čtvrtstoletí, a to vždy s akcentem na socializační poslání rodiny ve vztahu k dětem. Navzdory tomu, že v soudobé společnosti známe i jiné formy partnerského soužití, domácností a reprodukčního chování, než zapadá do obrazu tradiční rodiny, zůstává tento model v naší společnosti většinovým a nejvíce ceněným.⁸ **Navíc z hlediska této práce není ani tak důležité o jaké formy soužití partnerů jde, ale spíše zda či nakolik plní své výchovné a socializační funkce vůči dětem, které se v jejich prostředí nacházejí.**

Za rodinu v tradičním pojetí, alespoň v okruhu naší kulturní sounáležitosti, je možno považovat párové soužití muže a ženy, jehož hlavním posláním je rodičovství a následná výchova dětí.⁹ V tomto smyslu rodina vzniká až narozením prvního dítěte a naopak také platí, že narozením se stává dítě automaticky členem rodiny. Mimo tyto biologicko-sociologické charakteristiky je také rodina významnou socioekonomickou institucí, mají-li se role spočívající v rodičovství a výchově dětí úspěšně naplňovat. Rodina tak vytváří oázu soukromí, která ji bezpečně odděluje od prostoru veřejného a zaujímá roli primární socializace. Primární proto, že je prvním místem účelově cíleného, ale také zcela bezděčného působení na dítě od raného dětství až po dospělost. Rodina je prvoliniovým pásmem nabitým emocemi, motivací a porozuměním, kde

---

⁸ Průzkumy CVVM: Trendy hodnotové orientace v naší společnosti z let 1990-1999, kde život ve spokojené rodině stojí na samém vrcholu pořadí hodnot podle jejich významu.

⁹ Poznámka autorky: Charakteristika vyjadřuje pouze vymezení tradiční rodiny, neboť základní, univerzální definici, případně teorii rodiny moderní sociologie nepodává právě s ohledem na velkou pluralitu forem lidského soužití a bioreprodukčního procesu reálně existujícího mimo rámec rodiny a svoji pozornost soustřeďuje na jednotlivé tyto jevy.

hlavní protagonisté stojí tváří v tvář a svádějí nelítostný souboj o plnohodnotného a kultivovaného člověka, protože takovým se člověk nerodí, takovým se stává během svého vývoje. Historií lidského rodu ověřený proces mezigeneračního předávání společensky osvědčených hodnot a pravidel se odehrává naživo a nezprostředkovaně při osobních kontaktech, takřka před očima všech rodinných příslušníků. O to je hlubší a přesvědčivější. S rodinou se pojí v životě snad každého člověka důležitý prožitek domova a jistota potřebného a spolehlivého emočního zakotvení. V takovém prostředí je chování dítěte soustavně poměřováno **parametry ustálených hodnotových vzorců**, je pod vnímavým dohledem nejbližšího okolí, rodiči a sourozenci počínaje a prarodiči konče. Na miniaturním teritoriu vykolíkováném rodinnými tradicemi a dispozicemi, dochází k velkolepé přeměně původního biologického jedince v kultivovanou sociální bytost, která je vnitřně ztotožněna s hodnotami a pravidly okolního světa. Jedince, který je schopen interpretovat podněty vnějšího prostředí společensky žádoucím způsobem a jeho reakce na ně je konformní a předvídatelná.

Z uvedených charakteristik lze dovodit, že rodina vedle svého primárního poslání biologicko-reprodukčního, musí poskytovat také silné emocionální zázemí, plnit roli ekonomické podpory a především zajišťovat výchovu a socializaci, které jsou klíčové z hlediska zaměření této práce.

Se změnami sociálních poměrů se mění i význam jednotlivých funkcí rodiny. **Klasické rodinné uspořádání postupně ztrácí svou původní autonomii, která se rozplývá v nové společenské realitě.** Pozvolna přichází také o svůj odvěký monopol primární socializace a výlučnosti výchovného působení na děti. Na pováženou je především skutečnost, že právě během primární socializace v okruhu rodiny jsou na potomky přenášeny vysokokonsenzuální normy, které vyjadřují ty nejzákladnější společenské potřeby a hodnoty a u nichž je prokazatelný vysoký stupeň shody průřezově mezi všemi sociálními vrstvami a jsou všeobecně známé a uznávané. Jinak vyjádřeno, jde o takové normy, na jejichž dodržování má společnost eminentní zájem a kolize s nimi je vždy vysoce společensky nebezpečná, například zásah do fyzické integrity jednotlivce, jeho svobody nebo mezilidských vztahů. V této citlivé oblasti je rodina konfrontována s vlivem skupin vrstevníků (spolužáci, přátelé, party, zájmové skupiny) a stále palčivějším působením médií. Do střetu se dostávají především diametrálně odlišné hodnotové systémy, se kterými rodina a jí konkurující subjekty

disponují. Důsledkem rostoucího vlivu vrstevnických skupin je oslabování rodičovské autority. Ke znejistění rodičů v jejich výchovných metodách také vede působení médií. Přes jejich nepopíratelně pozitivní vliv jako zdrojů šíření informací a zprostředkování společenské komunikace, **představují média také nemalá rizika z hlediska efektů socializačních.** Soudobé sdělovací prostředky jsou převážně komerčními subjekty a tudíž ovládnány tržními mechanismy, které potažmo vyvíjí obrovský tlak na obsahovou stránku sdělení, kterými se prezentují. Ve snaze obstát a vyhovět poptávce snadno opouštějí zásady profesní a etické odpovědnosti a sklouzávají k postupné bulvarizaci vyznačující se neobjektivností, manipulací, populizmem, nedůvodnou skandalizací, prezentováním kultu násilí, glorifikací materiálního blahobytu a v poslední době také bezprecedentní relativizací zločinu. Zločinu, který není s konečnou platností veřejně označen jako nežádoucí, zavrženíhodné jednání, ale naopak je mediálně poskytován prostor pro jeho zpochybňování, rozměňování ve spekulacích o rozdílnosti oficiálních a údajně skutečných verzích skutkového děje zločinného jednání, ve vytváření falešného obrazu samotného pachatele a jeho pohnutkách, který se stal obětí státní zvěle. To vše často i poté, kdy rozporně medializovaná trestní kauza byla projednána na různých stupních soudů a bylo o ní pravomocně rozhodnuto. V některých případech jsou aktivity investigativní žurnalistiky natolik „úspěšné“, že svými nezodpovězenými otázkami dokázaly rozpoltit veřejné mínění na dva, počtem svých příznivců přibližně stejné tábory, z nichž jeden považuje konečný rozsudek za výkon práva a spravedlnosti a druhý zase za vykonstruovaný trestní mašinérií. Jako příklad lze uvést kauzu doživotně odsouzeného Jiřího Kajínka. Zmíněné trendy způsobují na straně adresátů takových informací značný chaos při správném vnímání rozdílu mezi dobrem a zlem a také při hodnocení konformity či nekonformity jednání, což rozhodně nepřispívá k harmonizaci morálních hodnot s postuláty právního řádu. Takové prostředí není vhodným nástrojem pro usnadnění hodnotového utřídění a bezproblémovou kultivaci nastupující generace. I z této konfrontace vychází rodina oslabena.

Zdá se, že moderní společnost a zejména její ekonomika preferují vždy mobilního jedince bez závislostních a tím omezujících a zavazujících vztahů, způsobitelného pružně reagovat na dynamické změny ve společenských procesech. Takový obraz se příliš nekryje s tradičními rodinnými vazbami. Pečující rodiče jsou pro časovou náročnost plnění svých rolí na pracovním trhu značně handicapováni. Vliv a význam rodiny klesá a realizace jejich funkcí se přesouvá z neformálního prostředí k formálním institucím.

Rodiče svěřují své děti od raného dětství až po dospělost profesionální sféře (jesle, školky, pečovatelé, vzdělávací systém). Sami se ze svých socializačních rolí vyvazují, aby získali nebo si udrželi atraktivitu a konkurenceschopnost na trhu práce. Emocionální a výchovná role se postupně ztenčuje a těžištěm se stává především péče o ekonomický status rodiny a to ze strany obou rodičů. Současná společnost tak neklade akcent na faktory, které rodinu jako primární skupinu posilují a spojují, ale naopak spíše na ty, které ji oslabují. Členové rodiny spolu tráví stále méně času, přestávají sdílet stejné zájmy a hodnoty. To vše navíc umocňují fenomény moderní doby, jako čtená rozvrácená manželství anebo jinak neúplné rodiny, kde chybí pevné rodinné zázemí a výchovné funkce jsou otřeseny oproti rodinám s vysokým stupněm soudržnosti.

To, co bylo doposud řečeno o vývoji rodinných vztahů v moderní společnosti, dává do budoucna tušit především dramatické až katastrofální demografické důsledky spočívající v dlouhodobém poklesu porodnosti, stárnutí populace, deficitu lidského potenciálu na trhu práce včetně souvislostí ekonomických. Zanedbatelné ovšem nejsou ani dopady kriminologicko-sociologické. Narušení konvenčních sociálních vazeb mezi rodiči a mladistvým může vést až k situaci, kdy rodina přestává být limitujícím prostředím pro určení společensky žádoucího chování a ustálené hierarchie hodnot. Mladistvý se od rodiny odvrací a hledá jiné sociální vazby. Primární socializační role rodiny je suplována vlivem vrstevníků, informačních technologií a iluzorním světem médií. Ve svých základních rolích oslabené až **dysfunkční rodiny jsou zdrojem hodnotově nezakotvených a svými postoji nekonformních jedinců** a také jednou z hlavních příčin sociální delikvence mladé generace.

2.4 Změny ve struktuře a dynamice sociálního prostředí

Dosavadní úvahy o společenských příčinách vývojových trendů kriminality by nebyly úplné bez zkoumavějšího pohledu na proměny ve struktuře a dynamice naší transformující se společnosti, samozřejmě s akcentem na souvislosti relevantní z hlediska hromadících se sociálně deviantních tendencí.

Výchozí situace, kterou v oblasti společenské struktury zanechal totalitní režim nebyla nijak lichotivá. Všudypřítomný princip rovnosti lidu, zasahující snad veškeré oblasti života, hluboce deformoval vztah k soukromému vlastnictví, dusil přirozenou iniciativu jedinců a pokřivil tradiční hodnotový systém předválečných generací. V období státního socialismu byl potlačen především zásluhový princip odměňování, který se neodvíděl od dosaženého vzdělání, profesní kvalifikace a složitosti vykonávané práce, ale převážně od politické loajality k režimu případně příslušnosti k privilegované stranické nomenklatuře. Jinými slovy loajalita nahrazovala, nebo alespoň částečně kompenzovala nedostatek vzdělání při obsazování řídicích, či jinak významných pozic a tomu odpovídajících příjmových kategorií. Nejcitlivějším dědictvím minulosti je ztráta individuální odpovědnosti za vlastní osud a potlačení ekonomické orientace.¹⁰ Marxistické pojetí sociální stratifikace, které rozvrstvovalo společnost zejména podle vztahu k výrobním prostředkům, vlastně ideologicko dogmaticky neumožňovalo vznik standardní struktury společenských vrstev a tříd moderní společnosti. Natož pak přirozenou prostupnost mezi nimi založenou na individuální odpovědnosti a vysoké sociální mobilitě, která je hnacím motorem společenského vzestupu jednotlivců i celku. O to rychleji, ale bohužel také více živelně, než koordinovaně, se zmíněný chybějící společenský pohyb realizoval ve svobodné společnosti. Od počátku devadesátých let prochází naše země zásadní politickou, ekonomickou a hodnotovou transformací. K posledně jmenovanému aspektu byl v kapitole 2.3 učiněn závěr o rozporu mezi nejvyššími preferovanými cíli a distribucí příležitostí k jejich dosažení. Tento závěr, alespoň pokud jde o kriminologické dopady, koresponduje i s utvářením základních kategorií společenské struktury a mobility v průběhu transformačního procesu.

Po relativně dlouhém a devastujícím období mzdové a v konečném důsledku i majetkové nivelizace otevřela ekonomická reforma prostor pro zásadní diferenciaci příjmů založené v zásadě na prosazování principu výkonovosti a zásluhovosti limitované ekonomicko-společenskými parametry. Příjmovou dynamiku a standardizaci majetkových poměrů také akcelerovaly příznivé podmínky, vytvořené pro soukromopodnikatelské aktivity, znovuzavedení institutu soukromého vlastnictví a možnost nabytí původního rodinného majetku oprávněnými subjekty prostřednictvím restitučních zákonů. První fáze reformy odstartovaly proces odstátnění tzv.

---

¹⁰ Machonin, P., Tuček, M., a kol. Česká společnost v transformaci, 1. vyd. Praha:SLON, 1996, s. 103

socialistického majetku a převedení do soukromých rukou značného objemu ekonomického potenciálu. V průběhu malé a velké privatizace a tzv. kuponové privatizace došlo k nebývale rozsáhlým majetkovým přesunům na nové vlastnické subjekty.

Nově pojatá distribuce mzdových a příjmových toků ve společnosti spolu s výsledky privatizačních procesů a majetkových přesunů se staly primárním předpokladem prohloubení individuální majetkové nerovnosti a předznamenaly strukturování vertikální sociální diferenciaci ve společnosti jako celku. Došlo tak v hrubých rysech k překonání nivelizačního principu předlistopadového období. Společenské klima, vyjádřené prostorem pro podnikání, privatizačními efekty a příjmovou nerovností, poskytly některým skupinám obyvatelstva nové možnosti seberealizace a nastartovaly nebývalou sociální mobilitu, vyznačující se změnami sociální pozice osob a celých skupin v hierarchii společenské vertikály. Změny v socioekonomickém statusu osob se staly stimulačním prvkem společenského pohybu a zárukou funkčnosti sociálního systému, ale současně také příčinou prohlubující se sociální nerovnosti. Česká realita se tak svými rodícími se konturami sociální struktury přiblížila charakteristikám otevřené třídní společnosti západního typu, tedy vyspělé demokracii ovládané tržní ekonomikou.

Bylo by asi odvážné až pošetilé domnívat se, že vskutku grandiózní celospolečenské změny uskutečňované v průběhu transformace se obejdou bez chyb, omylů a selhání (zvolená forma, načasování, způsob realizace, nedostatečný právní rámec a další), obzvláště, jde-li o tak atraktivní oblast jakou je ekonomika - zdroj materiálního bohatství, prestiže, společenského postavení včetně ekonomického vlivu a podílu na politické moci. Historicky zaznamenány, dá-li se tak o naši nedávné minulosti, ale i současnosti mluvit, byly určité disproporce u všech forem privatizace (malá, velká, kuponová), při restitucích, ale zejména při regulaci prostředí podnikatelských a ekonomických aktivit orientovaných na tvorbu zisku. Zvýšená četnost závažné hospodářské a finanční kriminality a posléze i majetkové kriminality byla jen dravou reakcí na „slabá místa“ reformního procesu. Nejde tady však o pouhý výčet, jakkoli by byl snadný, jednotlivých kriminálních deliktů, případně typologii skutkových dějů provázejících dílčí, dobře míněné reformní kroky i transformaci jako celek, neboť naznačeným postupem se lze dobrat pouze k selhání jednotlivců s jejich individuálními motivy a skutkovými okolnostmi. Pozornost je proto třeba soustředit na citlivý bod

tkvící v důsledcích systémových chyb jednotlivých transformačních kroků, které umožnily vznik příčinných faktorů a příznivých okolností podmiňujících, či přímo umožňujících plošné páchání sociální delikvence. Zde je nutno upřesnit, že samotné chyby v procesu reformy nejsou předmětem této práce, ale jsou jím až jejich důsledky a dopady vytvářející kriminogenitu prostředí.

Jak již bylo řečeno, kvalitativní společenské změny otevřely nový prostor pro podnikatelské aktivity, umožnily příjmovou a majetkovou diferenciaci a akcelerovaly sociální mobilitu spočívající v posunech sociálního statusu (pozic) osob na žebříčku společenské vertikály. V otevřené společnosti a především v právním státě získávají jeho členové svůj sociální status vlastním úsilím.¹¹ Jinými slovy musí jít o společenský vzestup (materiální bohatství, socioprofesionální pozice, ekonomická moc a politický vliv) závislý na vlastních zásluhách, na osobním výkonu korunovaném nesporným úspěchem, realizovaném v sociálním prostředí s rovnými podmínkami a srovnatelnými příležitostmi pro ostatní členy. Těmito parametry limitovaný a transparentně verifikovatelný společenský úspěch je veřejností akceptován a to bez ohledu na to, jak hlubokou příjmovou, majetkovou a konečně i statusovou diferenciaci reálně představuje. A pouze takto získaná pozice v rámci sociální hierarchie může být veřejností nahlížena s respektem, úctou a uznáním.

Česká bezprostředně předreformní ekonomika se vyznačovala akutním nedostatkem kapitálových zdrojů, nezbytných pro plošné nastartování aktivit podnikatelské sféry. Pouhé vytvoření příznivých formálně právních podmínek pro podnikání nebylo způsobilé zmíněný ekonomický handicap, a to ani částečně kompenzovat. Opatrnická, až restriktivní úvěrová strategie zdaleka nepokrývala poptávku potencionálních zájemců o podnikání. Příliv zahraničního kapitálu váhavě vyčkával na politicky, ale i ekonomicky stabilnější období a byl spíše výjimkou. Tím vzniká v rozvíjející se tržní ekonomice fatální nesoulad, který postupně přerůstá v celospolečenskou dimenzi, o které jsem se již zmínila při rozboru změn v hodnotové orientaci. Totiž společensky preferované cíle jako podnikatelský úspěch, prosperita, jsou deklarovány jako příležitost pro všechny, avšak reálně jsou dostupné pouze zlomku těch, kteří o ně usilují, a to z důvodu zcela zásadního-chybí vstupní kapitál. Poptávka zůstává nepokryta, nesoulad,

---

¹¹ Machonin, P., Tuček, M. a kol. Česká společnost v transformaci, 1. vyd. Praha:SLON, 1996, s. 160

jež nemá státně institucionální řešení, vyvolává napětí, které po vyčerpání legitimních možností přechází v přímý tlak na opatření si kapitálu za každou cenu. Naznačené společenské klima té doby kontinuálně dotváří soubor okolností, mezi něž nepochybně patří zcela otevřená a veřejně deklarovaná preference ekonomiky a jejich cílů před právní regulací ekonomických procesů (tvrzení, že ekonomika musí předstihnout právo) a s ní související snížený práh vnímání společensky nekonformního jednání v ekonomické sféře ze strany subjektů společenské kontroly. Patří sem také přeceňování samoregulativních schopností ekonomiky prostřednictvím tržních mechanismů (všemocná ruka trhu) ve smyslu samočisticího nástroje ekonomického prostoru od negativních jevů, což se v naší ekonomické realitě ukázalo jako naprosto nefunkční. Rovněž tak veřejně deklarované spoléhání na morálně etické principy nepsaných pravidel chování ze strany podnikatelských subjektů zřetelně selhávalo. Uvedené regulativní systémy, ať už trh anebo morálka, ač jim nelze upřít silné regulativní pozice ve vyspělých demokraciích, nebyly v našich podmínkách způsobilé „vysuplovat“ role psaného práva a pevného právního rámce. Neřešená disproporce ekonomická (podkapitalizovaná ekonomika) ve spojení s právě uvedenými okolnostmi působícími v prvních fázích transformace **generují kriminogenní prostředí silně ovlivňující vzorce chování aktérů především podnikatelské, ale i celé ekonomické sféry.**

Při hledání východiska z této situace, se ve společnosti vytváří určitá množina morálně nepevných jedinců, u nichž absence mravních zábrán a posuny v hodnotových měřítcích (obojí rozebírané v subkapitolách 2.1 a 2.2), nepředstavují přirozenou překážku jít za úspěchem a bohatstvím cestou nelegálních postupů. S vědomím, že tato cesta k úspěchu vede od nekorektnosti v hospodářsko-obchodních vztazích, nerespektování dobrých mravů, přes neplnění závazkových vztahů, účelové neplacení finančních pohledávek a úvěrů, porušování daňové kázně, záměrné neplnění odvodových povinností, cílená podvodná jednání až k nejzávažnější hospodářské a finanční kriminalitě ve všech jejích formách. Výsledkem je hromadění majetku a náhlý ekonomický úspěch zjevně neodpovídající elementárním, objektivně působícím ekonomickým parametrům, postrádající jakoukoli srovnatelnost s výsledky jiných podnikatelů, kteří ovšem postupovali právně konformně ve stejném oboru činnosti. Ekonomickými parametry neodůvodněné faktické zvýhodnění jedněch před druhými narušuje funkčnost tržně ekonomického prostředí a v dlouhodobějších horizontech i

zdravý chod ekonomiky. V samotném podnikatelském prostředí takové příklady působily jednak demotivačně v intencích vzbuzování pochybností o smyslu právního chování a jednak „infekčně“, kdy namísto morálního odsouzení se staly argumentem pro vlastní racionalizování rozhodnutí mnoha dalších vydat se stejnou cestou. Rovněž příklady osob, které za sebou mají „úspěšnou“ zločineckou kariéru, jež jim zajistila pohádková bohatství v řádech miliard, včetně pravomocných odsuzujících rozsudků, a přesto jsou veřejně ve sdělovacích prostředcích shovívavě označováni za pouhé kontroverzní podnikatele, je v jejich úvahách mohly jen utvrzovat. Přičemž tyto osoby nutně musely projít jednotlivými fázemi trestního řízení, ve kterém měly zákonné postavení podezřelého, obviněného, obžalovaného a odsouzeného, aniž by kdy bylo veřejnosti jednoznačně a srozumitelně řečeno, v jaké fázi se nacházejí, včetně tomu odpovídajícího zákonného označení. Nermalou měrou k tomu přispěla i vyšší tolerance společnosti k těžkostem rozbíhajícího se podnikání.

Doposud pouze ekonomické vyjádření vznikajících disproporcí má i své společenské souvislosti. Prosazení se na trhu prostřednictvím deliktních jednání také zahrnuje **deformující sociální důsledky** s přímými dopady na nově se utvářející sociální strukturu. Náhlý materiální a mocenský vzestup především zakládá hlubokou majetkovou a statusovou nerovnost, kterou veřejnost nemůže vnímat jako spravedlivě zaslouženou a tudíž se s ní ztotožnit a akceptovat ji. Nesoulad ve statusovém uspořádání byl navíc posilován všeobecným rozšířením neúměrných relací mezi mírou vzdělání a odborností a výší příjmu, podílu na moci a míry prestiže.¹² Standardní sociálně statusová diferenciacce, která je v podstatě založena na rozdílných vlastnických a pozičních poměrech, je také základem sociální mobility a nového třídního rozvrstvení celé společnosti. Mají-li ovšem v těchto procesech relevantní místo i právně nekonformní postupy, znamená to, že příslušníky nově se rodících vrstev a tříd, a to i na vrcholu společenské hierarchie, se stávají také nositelé těchto nekonformních postupů, včetně jejich podílu na ekonomické i politické moci. **I v těchto souvislostech je třeba do budoucna spatřovat kriminogenní faktor.** Přinejmenším v tom, že v normálně fungujícím unifikovaném evropském tržním prostředí vybaveném efektivními mechanismy sociální kontroly, nebudou tito jedinci schopni úspěch udržet a mohou tak sílit tendence k opakování společensky nežádoucích praktik. V takto specifickém

---

¹² Sekot, A., Sociologie v kostce, 3. vyd. Brno:Paido, 2006, s. 117

kriminogenním prostředí je samozřejmě potenciálně ohrožen i zahraniční kapitál, zejména pro cizince neočekávanou nepředvídatelností reakce tuzemského obchodního partnera, např. v závazkových vztazích apod., jejichž bezporuchový průběh si bez oboustranné korektnosti a odpovědnosti vůbec nelze představit. Přičemž víme, že po celá devadesátá léta bylo neplnění povinností vyplývajících ze závazkových vztahů, jako například účelové neplacení faktur, úvěrů a pohledávek tak frekventované, že namísto rozvoje standardního bezhotovostního platebního styku, jak je běžné v kultivovaných ekonomikách, se česká realita platební praxe ubírala zcela opačným směrem, tedy téměř až k výlučným platbám v hotovosti a navíc bezprostředně po vzniku závazkového vztahu. Z tohoto pohledu je pro zahraniční investory rizikovou oblastí, překračující ovšem míru běžných podnikatelských rizik, se kterými se mohou setkat při ekonomických aktivitách i ve své zemi původu, také nedostatečná institucionální ochrana jejich investic a s ní související zdlouhavá a problematická vynutitelnost práva v případě jeho porušení. Realitou je, že průměrná délka soudních sporů vedených v hospodářsko-obchodní oblasti se nepočítá na týdny a měsíce, jak je zvykem ve vyspělém právním prostředí, ale na roky. Což samo o sobě je pro podnikatele z hlediska jejich ekonomické stability okolností téměř smrtící.

Ekonomická prosperita a sociální stabilita naší společnosti se tak do budoucna může odvíjet také od toho, do jaké míry bude schopna svojí celkovou kultivovaností blížící se západním standardům, tržně ekonomickými nástroji, funkční právní regulací, ale i silou veřejného mínění, takové vzorce chování nekompromisně odmítnout a eliminovat. Silná vazba na právní a podnikatelskou kulturu integrované Evropy by se měla stát dostatečnou barierou proti jejich přežívání.

2.5 Nezaměstnanost a její kriminologické důsledky

V návaznosti na předchozí úvahy o změnách sociální diferenciaci a prohlubování reálné sociální nerovnosti můžeme říci, že samostatnou kategorií související se sociálním prostředím polistopadového období je také nezaměstnanost charakterizovaná ztrátou původní pozice na pracovním trhu, následným společenským sestupem a dramatickou změnou socioekonomického statusu. Jde rovněž o **nový sociální jev provázející tržní ekonomiku**, který za určitých nepříznivých okolností může

spolupůsobit jako kriminogenní faktor, především ve vztahu k majetkové kriminalitě. Bylo by nezodpovědné a také neobjektivní pokládat zjednodušeně fakt nezaměstnanosti za samostatnou příčinu kriminality a současně se nezabývat okolnostmi, které jsou **zřetelnými indikátory sociální delikvence** a se kterými společně může nezaměstnanost a chudoba kriminogenní prostředí dotvářet, i když se jedná o okolnosti spíše sociálně psychologické.

Především jde o **erozi hodnotového zakotvení** nezaměstnaností postiženého jedince, tedy osoby, která ztratila placené zaměstnání, pracovat chce, aktivně práci hledá a je aktuálně připravena začít pracovat. Přijmeme-li závěr, že práce je primární zdroj materiálního zabezpečení života,¹³ pak současně vyjadřujeme, jakou hodnotu v životě každého člověka představuje. Na jedné straně určuje pozici a podmiňuje úspěch jedince v rámci hierarchie společenské vertikály a na druhé straně nedobrovolná ztráta práce, zejména je-li dlouhodobá, může mít pro nezaměstnaného a případně jeho rodinu téměř existenční důsledky. Práci, alespoň v okruhu naší kulturní sounáležitosti, je nesporně přiřazována hodnota nejvyšší a to jak z individuálně lidského, tak společenského hlediska. Z těchto důvodů je ztráta zaměstnání vyprodukovaná nikoliv osobním selháním, ale objektivními společensko ekonomickými změnami a působením tržně ekonomických mechanismů, vnímána velmi citlivě. Lidé, kteří takto ztratili možnost společenské a životní seberealizace, vidí hlavní příčinu v nesprávném nastavení celospolečenských poměrů a mají v této souvislosti tendenci zpochybňovat základní vnitřní funkce státu, zejména funkci regulativní. Objektivně působící tržně ekonomické, často i technologické a strukturální faktory, odmítají akceptovat jako primární příčinu. Svoji novou pozici vnímají jako vnucenou, sociálně nespravedlivou, která je výsledkem nezvládnuté péče státu o své občany.

Vnějšími okolnostmi vynucená ztráta životní perspektivy je silně traumatizující. Chování takto deprimovaných jedinců je jen stěží předvídatelné, snaží se svoji bezvýchodnou situaci změnit za každou cenu. Mají sklon revidovat své životní postoje a hodnotové směřování. Jsou pod tlakem vlastních kritických úvah o smysluplnosti svého dosavadního společensky konformního chování, které je stejně přivedlo do neřešitelné životní situace a společnost se k nim v rozhodující okamžik obrátila zády. Postupně

---

¹³ Sekot, A., Sociologie v kostce, 3. vyd. Brno:Paido, 2006, s. 159

ztrácí přirozené etické a morální zábrany v naléhavé snaze svůj osud změnit. Při hledání vnitřní opory pro zdůvodnění změny svých postojů mohou dokonce nabýt pocit, že jsou vyvázáni z povinnosti ctít právo a sociální normy, když sama společnost se k nim zachovala, z jejich pohledu, zcela nekonformně. Neposkytuje-li jim zdroj materiálního zajištění života práce, mohou se snadno uchýlit ke společensko patologickým aktivitám, které pocíťovaný deficit zdánlivě kompenzují nebo dokonce nahrazují. To už je jen krůček k rozhodnutí vzít osud do vlastních rukou i za cenu kolize s právem a sociálními normami.

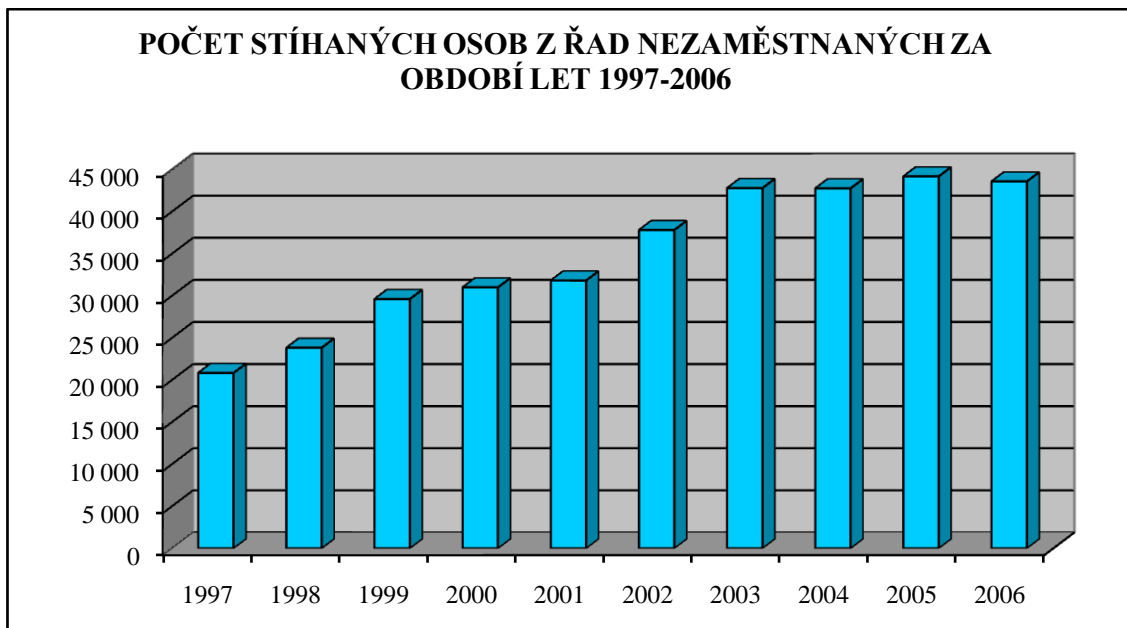
Svémi úvahami jsem se pokusila načrtnout alespoň matné schéma onoho sociálně psychologického procesu, který začíná ztrátou zaměstnání perspektivního jedince v produktivním věku a končí jeho sociální delikvencí. Prostor mezi těmito dvěma limitujícími body je vyplněn **fatální změnou životních postojů jedince vyvolanou nepřehlédnutelně změnami společenskými**. Je velmi obtížné posoudit, nakolik je zmíněný proces pouhou teoretickou konstrukcí a nakolik se kryje s realitou registrované kriminality polistopadového období. Pro poněkud zřetelnější dokreslení předchozích hypotetických úvah nabízím pohled na následující graf a tabulky obsahující statistická data vývoje kriminality, již se dopustili pachatelé, kteří v době spáchání skutku byli nezaměstnaní.¹⁴ Jak vyplývá z grafu 5, který zachycuje desetileté období od roku 1997 až 2006, má počet stíhaných osob z řad nezaměstnaných vzestupnou tendenci s náznaky ustálení počínaje rokem 2003.

Podstatně vyšší vypovídací hodnotu o závažnosti tohoto sociálního jevu poskytuje tabulka 1, vyjadřující podíl stíhaných nezaměstnaných osob z celkového počtu stíhaných osob v jednotlivých letech posuzovaného období.

---

¹⁴ Poznámka autorky: Sociální a právní relevance tohoto údaje předtím, než je zanesen do zdrojových formulářů statistiky je garantována jednak evidencí dotyčné osoby jako nezaměstnané v registru úřadů práce od roku 2004 (statistický kód č.78) a před tímto datem zjištěním Policie, že se jedná o osobu, která nemá zaměstnání, není zapsána v obchodním rejstříku nebo evidenci živnostenského úřadu jako osoba samostatně výdělečně činná, nejde o důchodce, invalidy, studenta či žáka základní a střední školy – tedy je osobou bez pracovního zařazení (statistický kód č. 80).

Graf 5, pramen: ESKK PP ČR

Tabulka 1, pramen: ESKK PP ČR

Rok	Stíháno osob celkem	Stíháno nezaměstnaných	Procentuální vyjádření podílu
1997	118 395	20 838	17,6 %
1998	129 271	23 832	18,4 %
1999	127 887	29 616	23,2 %
2000	130 234	31 005	23,8 %
2001	127 856	31 822	24,9 %
2002	123 964	37 813	30,5 %
2003	121 393	42 798	35,3 %
2004	121 531	42 762	35,2 %
2005	121 511	44 187	36,4 %
2006	122 753	43 588	35,5 %

Údaj uvedený v kolonce procentuální vyjádření podílu vypovídá o tom, že angažovanost nezaměstnaných na kriminálních aktivitách v průběhu polistopadové společenské transformace je relativně vysoká, **průměrně téměř každý čtvrtý pachatel náleží k množině nezaměstnaných**. V jakých relacích je vzájemný podíl mezi objemem celkové nezaměstnanosti v ČR a počtem stíhaných nezaměstnaných osob ukazuje následující tabulka.

Tabulka 2, pramen: Český statistický úřad /www.czso.cz/, ESSK PP ČR

Rok	Nezaměstnanost celkem¹⁵	Stíháno nezaměstnaných	Procentuální vyjádření podílu
1997	248 300	20 838	8,4 %
1998	335 700	23 832	7,1 %
1999	454 100	29 616	6,5 %
2000	454 500	31 005	6,8 %
2001	418 300	31 822	7,6 %
2002	374 100	37 813	10,1 %
2003	399 100	42 798	10,7 %
2004	425 900	42 762	10,0 %
2005	410 200	44 187	10,8 %
2006	371 300	43 588	11,7 %

Pro úplnost uvádím, že výše uvedené údaje o nezaměstnanosti a jejich důsledcích nelze porovnávat tak, jak jsem to učinila v předchozích částech práce u kriminality, kontinuálně s obdobím před rokem 1990, neboť předchozí režim nezaměstnanost jako takovou formálně nepřipouštěl, naopak, právně byla zakotvena všeobecná pracovní povinnost, jejíž porušování bylo trestně postižitelné. I když i v tomto období se nepochybně vyskytovala sociální kriminalita související např. s tzv. latentní nezaměstnaností nebo chudobou, ale relevantní údaje nejsou k dispozici.

Provedený rozbor, opírající se o dostupný empirický materiál naznačuje, že **nezaměstnanost je závažným sociálním problémem s nepřehlédnutelnými kriminologickými dopady.**

2.6 Nedostatky v právní úpravě ochrany společenských zájmů

Doposud jsem se ve svých úvahách snažila nalézt příčiny explozivního polistopadového vývoje kriminality především v oblasti nepsaných pravidel chování a neformálních normativních systémů majících těžiště v eticko-morálních principech, v hodnotovém zakotvení, klimatu rodinného prostředí, sociální struktury a ekonomicko

¹⁵ Poznámka autorky: Jde o průměrný roční údaj odvozený z nezaměstnanosti sledované zvláště za každé čtvrtletí příslušného roku dle Českého statistického úřadu a metodiky výběrového šetření pracovních sil.

tržní atmosféře v naší společnosti. Ovšem kritický pohled do nedávné minulosti napovídá, že stranou pozornosti nemůže zůstat ani dominantní nástroj společenské regulace, tedy samotná oblast psaného práva. Dnes je zcela evidentní, že nedostatky právního řádu, který nepředstavoval pevný legislativní rámec celospolečenských změn, se rovněž staly jedním z významných kriminogenních faktorů transformačního procesu.

Už z úvodních článků Ústavy¹⁶ vyplývá, že Česká republika je právním státem, tedy státem, v němž platí zásada legality výkonu veřejné moci. Jinými slovy to znamená, že výkon státní moci lze uplatňovat jen na základě zákona a v jeho mezích, stát je při výkonu veřejné moci vázán vlastními zákony a plní roli garanta rovnosti před zákonem pro všechny subjekty, na něž zákon dopadá. Státní orgány mohou konat pouze to, co jim zákon výslovně dovoluje, naopak občané mohou konat vše, co jim zákon výslovně nezakazuje. Právní stát musí občanům také garantovat vymahatelnost porušeného práva, ale také to, že vůči tomu, kdo právo porušuje, bude podle zákona vyvozena odpovědnost, případně státní donucení ve formě výkonu práva. Aby tyto základní charakteristiky právního státu mohly být reálně naplněny a jejich obsah nezůstal pouhou prázdnou proklamací deklarativní povahy, musí tomu odpovídat kvalitativní úroveň legislativy, opírající se o komplexní, provázaný, přehledně uspořádaný a v neposlední řadě také stabilní právní řád.

Jenže realita české společnosti na počátku devadesátých let 20. století byla naznačenému ideálu právního státu značně vzdálena. V souvislosti s nekoordinovaným načasováním jednotlivých reformních kroků (reforma ekonomiky a reforma právního řádu měly přiřazeny naprosto odlišné priority, hloubku a časový rámec) vznikla situace, kdy se právo očividně opožďovalo za dynamikou společenského vývoje, zejména v prostředí ekonomické transformace. Zásadní makroekonomické změny spočívající v přechodu od centrálně plánovaného socialistického hospodářství k tržní ekonomice, rozsáhlá privatizace, celoplošná odvětvová restrukturalizace, transformace bankovníctví, nastartování soukromopodnikatelských aktivit a další, byly limitujícím předpokladem úspěšné transformace celospolečenské. Staly se proto nejvyšší prioritou a byly realizovány tomu odpovídající rychlostí a razancí. Na druhé straně legislativní proces, má-li být jeho výsledkem kvalitní normotvorba, je typický tím, že ve srovnání

---

¹⁶ Ústava České republiky, Ústavní zákon č. 1/1993 Sb., ve znění pozdějších ústavních zákonů, články 1 a 2

s jinými společenskými pohyby je zdoluhavý, jeho geneze časově náročnější a vždy se za nimi opožďuje. **Právní normy způsobilé účinně regulovat aktuálně probíhající ekonomické změny nebyly v jejich prvních fázích k dispozici buď vůbec anebo byly neefektivní.** Představa komplexně kodifikovaného právního řádu na počátku devadesátých let byla více než iluzorní, ostatně tohoto stavu nebylo v legislativní oblasti v naší zemi dosaženo dodnes. Důsledná kodifikace klíčových právních odvětví je otázkou desetiletí, což nahlíženo optikou společenské atmosféry naléhavosti prvních fází reformního procesu bylo naprosto nepřijatelné. Zbývala tedy jen cesta přechodného právního vakua, anebo ne příliš systematické tvorby dílčích zákonů reagujících operativně na akutní potřebu regulace živelně se vyvíjejících společenských vztahů. Postupně se ve společnosti vytvořil naprosto nežádoucí stav, kdy namísto systematické tvorby právních norem se spoléhalo na domnělé samoregulativní schopnosti tržních mechanismů, etických pravidel nepsaného práva a v lepším případě na právní improvizaci.

V takovém klimatu mělo budování právního státu ve srovnání s nutností ekonomické transformace až druhořadý význam. Společenská objednávka na odstartování systematické právní reformy, jejímž obsahem by bylo zahájení legislativních prací na velkých kodifikačních projektech korespondujících s polistopadovými společenskými změnami, nebyla na počátku devadesátých let vůbec vyslovena. Předností, které skýtá plně kodifikovaný právní řád typický komplexním a systematickým zpracováním předmětu úpravy (která je jinak obsažena v desítkách dílčích zákonů), vnitřní provázaností a garancí kompatibility s tuzemským právním prostředím a harmonizací s evropským a mezinárodním právem nebylo využito. Přitom bylo zcela zřejmé, že hluboká přestavba právního řádu poplatného předlistopadovému režimu je naléhavým požadavkem doby a přinejmenším stejně důležitá jako reforma ekonomická, ne-li dokonce pro její úspěch určující. Moderně se rozvíjející společenské vztahy reformované společnosti přestávaly korespondovat s právním prostředím, které je obklopovalo. Stávající právní prostředí proto bylo nutné změnit a přizpůsobit je nové společenské realitě. Východiskem z této složité situace, nutno dodat, že ne příliš šťastným, bylo jednak rychlé přijímání nových, ale pouze dílčích zákonů jako elementárních regulačních nástrojů bránících chaosu a živelnému vývoji a jednak změny dosavadních zákonů cestou jejich postupné novelizace. Obě řešení ovšem narážela na stropy svých možností. Varianta přijímání nových zákonů už tím, že zákony

řešily pouze izolovaně regulaci konkrétních, úzce vymezených společenských vztahů bez systematické provázanosti na okolní právní normy, jejichž předměty úpravy logicky souvisely nebo měly vzájemné přesahy. Změny dosavadních zákonů zase tím, že v podstatě šlo o nepříliš koncepční prosazení či spíše „naroubování“ nových prvků na předlistopadové zákony tak, aby se přizpůsobily požadavkům právě aktuálních společenských poměrů, ač z hlediska systémového přístupu a právní čistoty nešlo o úplně ideální řešení. Často nebylo možné překročit práh ideologických postulátů, na nichž bylo postaveno původní právo a koncipovat právo nové stojící výlučně na demokratických základech. Navíc tato cesta nebyla zárukou důsledné diskontinuity mezi právem předlistopadového režimu a základy filozofie práva moderní demokracie. Takto vznikajícím zákonům pak chyběla nadčasovost a postrádaly tolik potřebný zkoumavý pohled za horizont společenských změn. Mohly jen stěží reflektovat předpokládaný vývoj dynamicky reformované společnosti a působit stabilizačně na kvalitativní proměny společenských vztahů.

Tato „legislativní smršť“, jak byla dobově nazývána zákonodárná aktivita devadesátých let byla sice schopna eliminovat legislativní deficit zatěžující počátky reformního úsilí, současně ji však provázely četné formální, ale i věcné neduhy. Začala se projevovat neuspořádanost a nepřehlednost právního systému. V zákonodárné praxi tak docházelo k přijímání zákonů, které důsledně nepokrývaly předmět úpravy definovaný výšečí společenských vztahů, na které dopadaly, takže vykazovaly tzv. právní mezery nebo dokonce nesoulad s jinou právní úpravou tzv. střet zákonů. Protikladem téhož byla zákonná úprava oblastí, které byly dostatečně regulovány nepsanými pravidly chování a normotvorná ingerence státu působila nadbytečně. Komplikacím se nevyhnula také interpretace, ale především aplikační praxe u staronové právní úpravy (kombinace původního znění zákonů s novými prvky). Situace vyžadovala relativně časté změny a novelizace čerstvě přijímaných zákonů, což nepřispívalo ke stabilizaci právního řádu a upevňování právní jistoty občanů jako nosného principu právního státu.

V průběhu celých devadesátých let nepředstavoval právní řád v naší zemi dostatečně účinný nástroj bezporuchové regulace právě probíhajících společenských procesů. Nejzřetelněji se absence pevného právního rámce projevovala v oblasti ekonomické transformace a podnikatelských aktivit. Právě zde **spoléhání na samoreglativní**

účinky trhu a eticko morální principy pravidel chování očividně selhalo. Povážlivé mezery v legislativě se staly významným kriminogenním faktorem.¹⁷ Využívání těchto právních nepochybných míst v legislativním prostředí jako by se stalo jednou z nových regulérních forem podnikání. Pro ilustraci může posloužit právní úprava v daňové oblasti. Zpočátku chybějící, poté nedůsledná a několikrát měněná úprava správy daní vedla k masovému neplnění daňových a odvodových povinností vůči státu ze strany plátců daně. Nutno zdůraznit, že právě daňová sféra zajišťuje nezastupitelně ty nejvýznamnější příjmové položky státního rozpočtu. Do první poloviny devadesátých let byl naznačený stav plošně vnímán jako „daňové prázdniny“. Navíc se stal daňový systém natolik benevolentní (úprava připouštěla různý výklad), že např. v kategorii spotřebních daní umožnil systém podvodné zdanění nebo lépe nezdanění, celých komodit zboží po několik roků, což vygenerovalo závažnou hospodářskou a finanční kriminalitu přinášející neoprávněný prospěch jednotlivců v řádech desítek miliard korun ročně. Samozřejmě na úkor příjmových položek státního rozpočtu. Opět pouze ilustrativně lze uvést např. úmyslnou záměnu komodit ropných produktů známou jako kauzy lehkých topných olejů nebo carbopur. Šlo o obchodování s motorovou naftou dováženou ze zahraničí, podvodně deklarovanou jako diametrálně odlišně zdaněný lehký topný olej nebo obdobný ropný produkt. Stát byl takto na dani zkrácen nejméně o 60 miliard korun. V tomto období se zvýšila četnost, ale **především závažnost** hospodářské kriminality, odvozovaná od podílu škod způsobených hospodářskou kriminalitou na škodách, které představovala v jednotlivých rocích kriminalita celková. Vývoj hospodářské kriminality a jí způsobených škod za posledních dvacet let zachycují následující tabulky.

Vývoj hospodářské trestné činnosti a její podíl na celkové kriminalitě v letech 1988-2007

Tabulka 3, pramen: ESKK PP ČR

Rok	Celková kriminalita	Hospodářská kriminalita	Procentuální podíl
1988	119 675	14 839	12,4 %
1989	120 768	13 463	11,1 %
1990	216 852	7 165	3,3 %

¹⁷ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005, s. 361

1991	282 998	8 249	2,9 %
1992	345 205	11 850	3,4 %
1993	398 505	18 431	4,6 %
1994	372 427	18 440	5,0 %
1995	375 630	25 431	6,8 %
1996	394 267	25 539	6,5 %
1997	403 654	30 156	7,5 %
1998	425 930	36 031	8,5 %
1999	426 626	42 907	10,1 %
2000	391 469	37 632	9,6 %
2001	358 577	35 262	9,8 %
2002	372 341	40 213	10,8 %
2003	357 740	31 451	8,8 %
2004	351 629	33 464	9,5 %
2005	344 060	43 882	12,8 %
2006	336 446	39 473	11,8 %
2007	357 391	37 981	10,6 %

**Podíl škod způsobených hospodářskou kriminalitou na škodách
z celkové kriminality v tis. Kč**

Tabulka 4, pramen: ESKK PP ČR

Rok	Škoda z celkové kriminality	Škoda z hospodářské kriminality	Procentuální podíl
1988	628 174	261 215	41,6 %
1989	648 464	220 723	34,0 %
1990	2 216 714	197 980	8,9 %
1991	4 316 623	694 037	16,1 %
1992	9 588 940	2 830 736	29,5 %
1993	14 595 109	4 211 784	28,9 %
1994	30 132 628	17 381 642	57,7 %
1995	44 421 915	13 836 820	31,1 %
1996	31 190 887	19 410 129	62,2 %
1997	29 683 884	17 268 828	58,2 %
1998	33 474 544	20 988 484	62,7 %
1999	35 658 081	21 102 811	59,2 %
2000	63 408 845	50 811 291	80,1 %
2001	55 741 093	44 119 132	79,2 %
2002	43 288 724	29 017 531	67,0 %
2003	48 037 003	35 309 328	73,5 %
2004	48 455 947	36 112 416	74,5 %
2005	42 984 656	32 279 456	75,1 %
2006	24 262 154	13 712 076	56,5 %
2007	22 782 465	10 789 614	47,4 %

Z údajů uvedených v tabulkách je zřejmé, že ač je podíl hospodářské kriminality na celkové kriminalitě, pokud jde o četnost skutků, relativně malý a průměrně dosahuje za posledních dvacet let pouze 8,3 %, váže na sebe v průměru za hodnocené období pozoruhodných 52,2 % škod způsobených v naší zemi celkovou kriminalitou. V roce 2000, ve kterém škody dosahují historického maxima je to dokonce 80 %.

Nepříznivý dopad na vývojové trendy polistopadové kriminality lze tedy vedle dalších společenských faktorů **přičítat i omezené schopnosti právního prostředí tomuto fenoménu doby účinně čelit.**

2.7 Dílčí shrnutí

Je nepochybné, že polistopadový vývoj kriminality v naší zemi byl podmíněn hlubokými změnami společenských poměrů, které přinesl grandiozní proces společenské transformace. Období nesvobody hrubě narušilo přirozený vztah harmonie mezi právem a morálkou. Psané právo jako základní normativní soubor sociální kontroly tak ztratil přirozeného spojence, tradičně se opírajícího o morálně etické principy nepsaných pravidel chování. Dochází k **oslabení regulativní role morálky** a poklesu důvěry v právo vůbec. Tyto nepříznivé faktory zděděné z totalitního režimu spolu s ústupem od tradičních hodnot v prvních fázích budování svobodné společnosti jsou předznamenáním razantního nástupu kriminality.

Důsledkem radikálních společenských pohybů byla také změna hodnotového systému a preferencí hodnot, což vyvolalo diskontinuitu v hodnotové orientaci. Odmítnutí přežitých hodnotových postulátů otevírá prostor pro hledání nového smyslu života ve svobodné společnosti, která ovšem postrádá v počátečních fázích svého vývoje pevný hodnotový konsenzus. První vážnější rozpory spočívají v tom, že společensky preferované cíle jako prosperita, materiální bohatství, úspěch nebyly pro většinu členů společnosti dosažitelné, alespoň ne legálními prostředky. Vyšší tolerance státu ke společensky nekonformním postupům v této oblasti rozpory jen umocňovala. Uvedené **deformace hodnotového zakotvení přispívaly ke vzniku kriminogenního prostředí.**

Vedle mravních principů a hodnotového systému zasáhly společenské změny také rodinu, jejíž primární funkcí je poskytovat dětem ucelenou výbavu společensky žádoucích vzorců chování a zajistit mezigenerační předávání sociálně osvědčených hodnot. **Socializační a výchovná funkce rodiny se odchyluje od tradičního pojetí.** Klasický obraz rodiny se rozplývá v nové společenské realitě. Z nelítostné konfrontace rodiny s narůstajícím vlivem médií, vrstevníků, ale také ekonomickými mechanizmy na trhu práce vychází rodina oslabena. Takto oslabené a dysfunkční rodiny jsou zdrojem hodnotově nezakotvených jedinců se sklonem k delikventnímu jednání.

Dalším významným faktorem ovlivňujícím kriminogenitu prostředí v polistopadovém období jsou změny v rozvrstvení a dynamice společenské struktury. Ekonomická reforma odstartovala zásadní diferenciaci příjmových poměrů na principu výkonovosti a zásluhovosti a spolu s privatizačními procesy a znovuzavedením institutu soukromého vlastnictví otevřela prostor pro nové strukturování společnosti jako celku. Pro mnohé skupiny obyvatelstva to znamenalo také nové možnosti seberealizace, počátek nebývalé sociální mobility vyjádřené výraznými změnami sociální pozice osob v hierarchii společenské vertikály.

Avšak i tato fáze velkolepých společenských změn byla zatížena negativními průvodními jevy. Ne vždy se individuální společenský vzestup reprezentovaný materiálním bohatstvím, profesní pozicí a ekonomickým vlivem odvíjel od vlastních zásluh a nezpochybnitelného osobního úspěchu a přičinění. Jinými slovy transformační proces a reformní společenský pohyb vyprodukoval i takové sociální nerovnosti a posuny ve statusové hierarchii jednotlivců, které nemohly být většinou obyvatelstva vnímány jako oprávněné a relativně spravedlivé. Ve společnosti vzniká klima, které umožňuje určité množině jedinců jít za svými cíli i cestou společensky nekonformního jednání. **Náhlý materiální a mocenský vzestup založený na deliktním jednání má i závažné a deformující sociální důsledky,** zejména ve vztahu k novému třídnímu rozvrstvení společnosti, neboť příslušníky nově se rodících vrstev a tříd s tomu odpovídajícím společenským vlivem se stávají i zmínění nositelé nezákonných postupů. Proto je třeba v uvedených souvislostech spatřovat kriminogenní potenciál nejen aktuálně v současnosti, ale i pro blízkou budoucnost.

Relativně novým sociálním jevem rovněž vyprodukovaným objektivními společensko-ekonomickými změnami a působením tržních mechanismů je nezaměstnanost. Práce představuje primární zdroj materiálního zabezpečení člověka a je jí z hlediska individuálně lidského přisuzována hodnota nejvyšší. Vynucená ztráta zaměstnání současně znamená ztrátu možnosti seberealizace s následným společenským sestupem a dramatickou změnou socioekonomického statusu. Takto postižení jedinci mají sklon revidovat své dosavadní postoje a hodnotové směřování. Neposkytuje-li jim zdroj materiálního zabezpečení práce, mohou se snadno uchýlit k nežádoucím společensko-patologickým aktivitám. Rozbor empirických údajů uvedených v grafu 5 a tabulce 1 svědčí závěru, že nezaměstnanost vyvolává v polistopadovém období závažný sociální problém se zřetelnými kriminologickými dopady.

Na počátku devadesátých let nepředstavoval právní řád v naší zemi účinný nástroj bezporuchové regulace všech, v té době velice hekticky probíhajících, společenských procesů. Reformě ekonomiky byly přiřazeny naprosto odlišné priority, hloubka a časový rámeček, než měla reforma právního řádu. Důsledkem se stalo zcela **očividné opožďování práva za dynamikou společenského vývoje**, což se projevilo nejpalčivěji zejména u procesů spojených s ekonomickou transformací. Ekonomická reforma tak v rozhodujících fázích postrádala pevný právní rámeček. Spoléhání na samoreglativní a samočisticí účinky tržních mechanismů a morálně etické principy nepsaných pravidel chování ze strany subjektů ekonomických aktivit rovněž zřetelně selhávalo. V těchto klíčových vývojových fázích se v naší zemi neprosadila společenská objednávka na zahájení systematické právní reformy, jejímž završením by se staly velké kodifikační projekty korespondující s polistopadovými společenskými změnami. Byla zvolena cesta dílčích zákonných novelizací a úprav. Nedostatky právního řádu a povážlivé mezery v legislativě se postupně staly významným kriminogenním faktorem. Důsledkem bylo velice frekventované zneužívání právem nepokrytých míst ze strany podnikatelského prostředí a nárůst četnosti závažné hospodářské a finanční kriminality, jak vyplývá z rozboru empirických dat uvedených v tabulkách 3 a 4.

Nepříznivý dopad na vývojové trendy polistopadové kriminality, lze vedle dalších společenských faktorů uvedených v dílčím shrnutí, přičítat i omezené schopnosti právního prostředí tomuto fenoménu doby účinně čelit.

3. SOCIOLOGICKÁ VÝCHODISKA

3.1. Hledání účinných postupů eliminace podmínek plodících kriminalitu

Už v úvodu práce jsem zmínila, že nejlepší je takový zločin, který se vůbec nestal. Každá společnost usiluje o zajištění bezpečnosti svých členů. Děje se tak prostřednictvím nástrojů sociální kontroly, kam se řadí např. morálka, veřejné mínění, výchova a vzdělávání, hodnotové principy, právní regulace. Vedle formálních institucí, které vykonávají sociální kontrolu na základě striktní normativní právní úpravy a jsou k tomu nadány státním donucením (policie, státní zastupitelství, soudy, vězeňství), působí na tomto poli celá řada neformálních institucí, které nedisponují státním donucením, ale opírají se o eticko-morální a mravní principy, kulturní tradice, hodnotové a emocionální zakotvení, sílu veřejného mínění a pozitivní vazby na širší sociální okolí. Mám na mysli především rodinu, školu, zájmová sdružení, církve a celou strukturu spleť občanské společnosti v její nekonečné rozmanitosti. Na tomto místě je třeba připomenout, že tak jako při rozboru příčin kriminality v předchozích kapitolách, kde byla především sledována jejich souvislost se společenskými změnami a zcela odhlédnuto bylo od ostatních relevantních trestně kriminologických faktorů jako například vliv osobnosti pachatele, recidiva atd., bude i v této části práce uplatněn stejný přístup. Jinými slovy, pozornost bude soustředěna především do sféry působení neformálních institucí sociální kontroly.

Práce by nebyla úplná bez hledání, případně alespoň naznačení způsobů a metod společenské reakce směřující k účinné eliminaci kriminogenního prostředí hned v jeho počátcích. Proto chci **soustředit pozornost na prevenci negativních jevů, tedy na nerepresivní přístupy minimalizující příležitost k sociální delikvenci a zločinnosti.** Je zcela nesporné, že úspěšnost boje proti kriminalitě je závislá na hloubce rozpoznání jejich příčin a doprovodných faktorů. Rovněž je nepochybné, že každá dílčí kategorie kriminality (majetková, násilná, mravnostní, hospodářská a další) má své specifické příčiny. I přes konstatování o tradiční struktuře a k ní se vážících příčinách delikvence,

lze u tohoto společensky patologického jevu rozpoznat příčinné faktory, které jsou společné téměř všem druhům kriminalit.

Drtivá většina kriminálních jednání je buď prvoplánově, nebo alespoň zprostředkovaně motivována materiálně ekonomicky. Uvedený závěr zní odvážně, ale je velmi realistický. Protiprávní získání majetku, majetkového prospěchu, nelegální zdroj příjmů, to nejsou cíle typické jen pro majetkovou a hospodářskou kriminalitu, ale také pro celé spektrum kriminálních aktivit přinášejících pro zločinecké prostředí nepředstavitelné zisky. Na pozadí uvedených motivů je páchána převážná většina soudobých sofistikovaných kriminalit. Jde například o organizované převaděčství, drogovou kriminalitu, obchodování s lidmi, komerční zneužívání dětí, obchodování s lidskými orgány, poškozování autorských práv, korupce a další. Z mnohých se stal postupně novodobý výnosný business. Převaděčům ani zdaleka nejde o poskytnutí humanitární pomoci zoufalým běžencům v jejich snaze opustit zemi původu a dosáhnout země cílové. Stejně jako producenti a distributoři drog nemají za cíl obohatit život mladé generace o úchvatné virtuální zážitky mimo tvrdou realitu okolního světa ani svými dodávkami nepodávají pomocnou ruku konzumentům nevratně závislým na jejich zboží. Také novodobí „otrokáři“ ušlechtilě neusilují o splnění snu mladých východoevropských či asijských dívek a žen žít bohatý život v konzumním světě vyspělých západních společností. A tak bych mohla pokračovat. Motivy jsou vždy stejné - nelegální zdroj příjmů pohádkových rozměrů, v celosvětovém měřítku často se rovnající výkonnosti národních ekonomik středně velkých států. Uvážíme-li, že v dlouhodobém průměru představuje majetková spolu s hospodářskou a finanční kriminalitou více než 80% veškeré trestné činnosti spáchané v naší zemi a přiřadíme k nim uvedené spektrum sofistikovaných zločineckých aktivit, dostáváme se k nelichotivému závěru, že až 90% veškeré delikvence má zjištěně ekonomický charakter, podtext či motiv.

Vytvářené hodnoty slouží k uspokojování nejsilněji pocíťovaných potřeb člověka, jako jsou fyzické potřeby, společenská prestiž, pocit bezpečí, osobní svoboda, které může zabezpečit právě vlastnictví materiálních hodnot.¹⁸ Proto touha po bohatství v materiálním pojetí po co nejintenzivnějším zajištění lidských potřeb není a nemůže

---

¹⁸ Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005, s. 360

být sama o sobě kriminogenním faktorem, je spíše mocným impulzem pro tvůrčí aktivity jednotlivců i celých civilizací, dává jim smysl a předurčuje jejich rozvoj. Uspokojování materiálních potřeb vyvěrá z lidské přirozenosti, patří k nezadatelným právům člověka a asi tomu tak bude navždy. Jde jen o to, zda je tak činěno právně konformním, tedy společensky přijatelným způsobem.

3.2 Význam prevence kriminality

V kapitole 2. této práce jsem se pokusila definovat kriminogenní faktory vzniknuvší současně s novou sociální realitou po roce 1989, ale i ty, které zde působily jako neblahé dědictví minulosti. Podrobný popis jejich geneze, působení a důsledků není samoučelný, naopak, musí sloužit jako hlavní argument pro koncipování souboru preventivních opatření.

Specifickým zaměřením této části práce jsou primárně nerepresivní přístupy směřující k potlačení vlivu společenských faktorů vyvolávajících nebo zesilujících pravděpodobnost výskytu protiprávních vzorců chování. Jde tedy výlučně o aktivity, které lze uplatnit ještě před tím, než došlo ke spáchání trestného činu, neboť poté už má prostor především trestní represe.

V obecné rovině lze za příčinné faktory eskalace kriminality považovat působení nikoliv jednoho, ale zpravidla hned několika jevů současně. Tím dochází k propojení dílčích nepříznivých efektů v jeden celek, porušování práva začíná mít plošný charakter, už nejde jen o individuální selhání jednotlivců, ale o poruchové stavy systému. Tak například pokles morálky a její regulativní role ve společnosti úzce souvisí s nežádoucí změnou ustálených měřítek hodnotové orientace, která zpravidla následuje. Zásadní proměny v sociální struktuře, prohlubující se diferenciaci socioekonomických statusů jednotlivců v rámci společenské hierarchie vyústující v majetkovou polarizaci společnosti, nezaměstnanost, opožďování práva za dynamikou společenského vývoje. I tyto jevy spolu souvisí, propojují se a vytváří specifické klima v makrosociálním rozměru. Celkový obraz pak dokresluje oslabení tradičních rodinných vazeb a funkcí rodiny zasahující hluboko do mikroklima základních strukturálních článků společnosti.

V takové společenské atmosféře je delikventní chování produktem neuspořádaných sociálních poměrů.¹⁹ Představme si jedince, který s nevalnou morální a hodnotovou výbavou poplatnou deformující výchově a působení předchozího totalitního režimu, je náhle konfrontován s realitou polistopadové svobodné společnosti. Materiální bohatství, společenský úspěch, prestiž oprávněně vnímá jako výzvu a příležitost a podřídí jim veškeré své aktivity. Postupně však dochází k poznání, že dosažení společensky uznávaných cílů legitimními prostředky je pro něj z objektivních důvodů zcela nereálné. Současně se nachází v prostředí, kde společensky nekonformní jednání je pro mnohé normou, morální zábrany zcela absentují a obecně preferovanou hodnotou je toliko životní úspěch za každou cenu. Kde navíc právní řád není účinným nástrojem ochrany společenských zájmů, má povážlivé mezery a porušené právo je jen stěží vymahatelné. Mravní vyspělost a hodnotové zakotvení takového jedince jsou vystaveny nekompromisnímu testu odolnosti. Musí rozhodnout, zda jít cestou práva, akceptovat svoji situaci a tím rezignovat na své cíle, byť jsou sebeatraktivnější nebo se ubírat cestou společensky neakceptovatelných aktivit a delikventního chování. Pocit frustrace vyvolaný překážkami v úsilí o dosažení cíle zpravidla přechází ve vytváření vlastních morálních norem a zoufalé hledání racionálních důvodů pro jinak objektivně zcela nežádoucí chování. Společnost proto musí vynaložit veškeré úsilí, aby se takové situace nestávaly spouštěcím mechanismem k fatálnímu rozhodnutí – nerespektování sociálních norem.

Dilema obsažené v uvedeném příkladu by mělo udávat směr pro cílené preventivní působení. Vycházíme-li z předpokladu, že drtivá většina kriminality polistopadového období má materiálně ekonomický motiv, její příčinné faktory jsou úzce navázány na změny ve společnosti,²⁰ mravní vyspělost jejich členů a úroveň právního prostředí, pak právě na tyto oblasti musí dopadat většina preventivních programů a strategií.

Soudě podle předpokladů účinnosti a dlouhodobější perspektivy adresátů preventivního působení, měla by se **primární prevence zaměřit zejména na mladou generaci**. Předškolní výchovu a celý následný vzdělávací proces orientovat na kultivování mravních postojů a morálního profilu. Cíleně ve vědomí mladé generace upevňovat společensky konsensuální principy ustálených hodnotových měřítek.

---

¹⁹ Srov. Kuchta, J., Válková, H. a kol. Základy kriminologie a trestní politiky, 1. vyd. Praha: C.H. Beck, 2005, s. 90

²⁰ Zapletal, J. a kol. Kriminologie, díl II. Zvláštní část. Praha: Policejní akademie ČR, 1996, s. 78

Posílit roli rodiny a její socializační funkce. Mezi subjekty výchovného působení favorizovat rodinu jako nezastupitelné prostředí primárně poskytující dětem ucelenou výbavu pozitivních vzorců chování. Ovlivňovat trávení volného času dětí a mládeže. V tomto smyslu podporovat působení zájmových sdružení, neziskových a nestátních institucí včetně lokálních společenství nabízejících aktivity, které jsou v souladu se zájmy všestranného rozvoje osobnosti. Po ukončení vzdělávacího procesu a přípravy na budoucí povolání vytvářet pro začínající generaci pracovní příležitosti. Minimalizovat její nezaměstnanost, případně ztrátu uplatnění, jako důsledky tržně ekonomických mechanismů.

Jedním z významných cílů primární prevence by se mělo stát narovnání doposud deformovaného vztahu k vlastnictví majetku (hmotného i nehmotného), a to jak z hlediska legitimity způsobů jeho nabývání, tak z hlediska respektování nedotknutelnosti majetku jiných, včetně majtkové a vlastnické podstaty celospolečenské.

Jsem si vědoma, že ani zdaleka nejde o úplný, ale pouze výběrový výčet možností preventivního působení, přičemž kritériem pro výběr byly kriminogenní faktory související se společenskými změnami.

3.3 Dílčí shrnutí

Jedním z klíčových nástrojů sociální kontroly nad vývojem kriminality je prevence. Jde o metodu nerepresivního přístupu ovlivňování a minimalizace příčin a podmínek kriminalitu vyvolávajících nebo provázejících, tedy ještě předtím, než se trestný čin stal. Efektivnost prevence je závislá na hloubce rozpoznání spouštěcích mechanismů sociální delikvence.

Ze statistických údajů o celkové kriminalitě vyplývá, že její drtivá většina je motivována materiálně ekonomicky. Téměř 90% veškeré trestné činnosti spáchané v naší zemi (graf 2) má za primární cíl protiprávní obohacení, získání majtkového

prospěchu a nelegální zdroj příjmů, což umožňuje volbu specifických preventivních strategií.

Eskalace kriminality polistopadového období je výsledkem působení hned několika kriminogenních faktorů současně, čímž se jejich nepříznivé dílčí efekty propojují v jeden celek. Například úpadek morálky je zpravidla umocňován následnou tendencí k revidování hierarchie hodnotových principů. Bouřlivé proměny v sociální struktuře a diferencované rozvrstvení společnosti v konečném důsledku produkuje majetkovou polarizaci. Působení tržně ekonomických mechanismů je provázáno určitou mírou nezaměstnanosti a dramatickou změnou socioekonomického statusu takto postižených osob. Propojení uvedených jevů a jejich důsledků nesporně ovlivňuje kriminogenitu prostředí ve kterém působí.

Zejména mladá generace se musí stát adresátem primární prevence. Počínaje výchovným působením rodiny, následného vzdělávacího procesu a všestranným kultivováním osobnostního profilu dětí a mládeže konče. Zvláštní pozornost je nutno soustředit na vytvoření podmínek pro plnou zaměstnanost začínající generace po absolvování přípravy na budoucí povolání s cílem posílení jejich sociálních perspektiv.

Z povahy naznačených preventivních aktivit je zcela zřejmé, že nejde o krátkodobá jednorázová opatření, ale naopak o nikdy nekončící proces usilování společnosti o vysokou kulturní vyspělost své populace.

ZÁVĚR

Ústředním záměrem této práce je prokázat příčinnou souvislost mezi změnou společenských poměrů v polistopadovém období v naší zemi a vznikem nových kriminogenních faktorů umožňujících rovněž zcela nové vývojové trendy sociální delikvence, jichž jsme svědky od počátku devadesátých let.

V úvodní kapitole jsem porovnávala dynamiku vývoje kriminality ve dvou diametrálně odlišných, přesto historicky nepříliš vzdálených obdobích, přelomově oddělených rokem 1989. Z rozboru dostatečného množství relevantních empirických údajů a dat nepřehlédnutelně vyplývá, že registrovaná kriminalita, zejména pokud jde o její četnost, prošla v devadesátých letech explozivním vývojem, který v historicky dlouhodobé časové řadě nemá srovnání. Tento učiněný závěr se stal také **základem** nosné teze práce o určujícím vlivu bouřlivých změn společenské reality na utváření kriminogenity prostředí v němž se uskutečňují a o jejíž verifikaci jde v jednotlivých částech práce.

Předpokladem pro koncepčně úspěšné ověření vytýčené teze bylo definování oněch nezamýšlených důsledků klíčových společenských změn. Důsledků, které se staly nežádoucím doprovodným jevem jinak pozitivního transformačního procesu, důsledků, které jsou ve velké míře „zodpovědné“ za dramatický nárůst kriminality polistopadové éry. Právě touto optikou byly nazírány změny ustálených měřítek hodnotové orientace, oslabení regulativní role morálky, změny ve vlivu rodinného prostředí a útlum jeho základních funkcí, dynamika změn ve struktuře sociálního prostředí, působení tržně ekonomických mechanismů na zaměstnanost populace a konečně dopady nedostatečné právní úpravy ochrany společenských zájmů.

V následující kapitole jsem se zabývala detailním rozbohem geneze, působení a reálných dopadů těchto jevů, a to vždy s akcentem na **nekompromisní zviditelňování kriminogenního potenciálu, který je v nich zakódován.**

Oslabení morálně etických principů, ať už jako výsledek dědictví deformujícího vlivu předchozího režimu na vnitřní svět jednotlivců nebo později náhlý posun

k egoistickému vnímání všeobecně deklarovaného společenského úspěchu, vedly k nedostatku motivace zvolit pro své aktivity výlučně společensky konformní rámec. Kromě silné motivace začala chybět často i ta poslední překážka- niterní hlas z hloubi duše varující před výběrem špatné cesty.

Také významný posun od duchovních k převážně materiálním hodnotám značně modifikoval vnitřní postoje jednotlivců. Polistopadová společnost v počátečních fázích transformace postrádala pevný hodnotový konsenzus, lidé přestávají sdílet stejné hodnoty a stejné normy a sociálně i lidsky se vzdalují. Adaptace populace na nové poměry přináší konflikty, společnost se majetkově polarizuje. Splynutím těchto okolností dochází k vytvoření příznivých podmínek pro postupný rozvoj tendencí směřujících k nerespektování psaných i nepsaných pravidel chování a normativních systémů vůbec.

Negativní dopady společenských proměn se ovšem zdaleka netýkají jen fenoménů utvářejících klima v makrosociální rovině. Nevyhnuly se totiž ani tak specifické instituci jakou je rodina. Reálné oslabení tradičních rodinných vazeb a zejména funkcí rodiny zasahuje hluboko do mikroklima těchto základních strukturálních článků společnosti. Rodina pozvolna ztrácí svůj odvěký monopol socializace a výlučnosti výchovného působení na děti. Vytrácí se tak jedinečnost a síla prostředí primárně poskytujícího dětem ucelenou výbavu pozitivních vzorců chování. Moderní tržní společnost zcela nezakrytě preferuje mobilního jedince bez zavazujících a omezujících vztahů na soukromé okolí, což příliš nekoresponduje s tradičními rodinnými vazbami. Zdravá atmosféra rodinné pospolitosti je nelítostně vystavena konkurenčnímu vlivu vrstevníků, dravému působení médií a expanzi moderních informačních technologií. Z této konfrontace vychází rodina oslabena. Dysfunkční rodiny jsou posléze zdrojem hodnotově nezakotvených jedinců inklinujících k sociální delikvenci.

Kvalitativní společenské změny otevřely nový prostor pro podnikatelské aktivity, umožnily příjmovou a majetkovou diferenciaci a akcelerovaly nebývalou mobilitu v posunech pozic osob na žebříčku společenské hierarchie. Zřejmý nesoulad mezi společensky preferovanými cíli jako úspěch, bohatství a prosperita převážně v úzce materiálním pojetí a plošnými možnostmi jejich dosažení legitimními prostředky,

vytváří značné sociální napětí. Při hledání východiska pak pro mnohé jedince není překážkou jít bezohledně za svými cíli právě cestou nelegálních postupů.

Novým sociálním jevem, v té či oné míře, neodmyslitelně provázejícím tržní ekonomiku je nezaměstnanost, která také může za určitých okolností obsahovat značný kriminogenní potenciál. Ztráta zaměstnání jako primárního zdroje všestranného zabezpečení člověka, má pro takto postiženého jedince fatální důsledky. Nezaměstnaní vnímají svoji pozici jako vnucenou, sociálně nespravedlivou a tudíž mají tendence přehodnocovat své dosavadní životní postoje a priority hodnotového směřování. Postupně ztrácí přirozené morální a etické zábrany, často se cítí vyvázáni z povinnosti ctít právo, když sama společnost se k nim zachovala, z jejich pohledu, zcela nekonformně. Z rozboru statistických souvislostí, dat a empirických údajů nesporně vyplývá, že nezaměstnaní relativně často svůj handicap kompenzují i za cenu kolize se sociálními normami.

Nepříznivý dopad na vývojové trendy polistopadové kriminality lze přičítat i omezené schopnosti právního prostředí tomuto fenoménu doby účinně čelit. Nedostatky právního řádu a povážlivé mezery v legislativě se postupně staly významným kriminogenním faktorem. Právní řád v počátcích transformace nepředstavoval účinný nástroj regulace právě probíhajících společenských procesů. Po celá devadesátá léta se právo očividně opožďovalo za dynamikou společenského vývoje, zejména pak v oblasti spojené s procesy ekonomické transformace. Důsledkem bylo zneužívání právem nepokrytých míst a následná zvýšená četnost, ale především závažnost hospodářské a finanční kriminality.

V poslední kapitole jsem se zaměřila na prevenci a nerepresivní přístupy eliminace příčinných faktorů sociální delikvence. Předně jsem se pokusila definovat kriminogenní faktory, které jsou společné téměř všem druhům kriminalit vymezených materiálně ekonomickým motivem. Tomuto závěru také odpovídá **výběr a zaměření preventivních strategií**. Adresátem preventivního působení musí být zejména mladá generace. Konkrétní kroky musí být učiněny v oblasti předškolní výchovy a následného vzdělávacího procesu a přípravy na budoucí povolání. Mezi subjekty výchovného působení je nezbytné favorizování rolí rodiny a jejich socializačních funkcí. Pro

začínající generaci vytvářet podmínky pro plnou zaměstnanost s cílem posílení jejích sociálních perspektiv.

Téma, které jsem se pokusila zpracovat je nanejvýš aktuální. Veřejnost vnímá tuto oblast velmi citlivě. Jak vyplývá z průzkumů veřejného mínění, cítí se kriminalitou ohrožena převažující část populace a řešení tohoto problému přikládá nejvyšší priority. Proto se nelze spokojit pouze s konstatováním faktů o eskalaci a nepříznivých trendech zločinnosti, aniž bychom se snažili příčinné faktory tohoto stavu identifikovat, popsat a zasadit do patřičných společenských souvislostí. Této úvaze také odpovídá nosná teze práce o vysoce pravděpodobné spojitosti dynamiky společenských změn v polistopadovém období s dynamikou symptomů a příčinných faktorů plodících sociální delikvenci.

Hlavními metodami a prostředky verifikace této teze byl systematický rozbor společenských souvislostí v kontextu s kriminogenitou prostředí, interpretace statistických dat, kvantifikace a seřazení číselných výstupů do názorných tabulek a grafů, popis nezpochybnitelných faktů a dalších empirických údajů. K podpoře svých tvrzení jsem v nemalé míře využívala také srovnávání období v různých fázích vývoje naší společnosti, charakteristických odlišnými kořeny kriminogenních faktorů.

*Na základě těchto metod a postupů, jsem dospěla k závěru, že **kriminalita je hromadným společensko-patologickým jevem, jehož výskyt má objektivní sociální základ.** Dynamika a vývojové trendy kriminality převážně korespondují s podmiňujícími faktory, které produkuje sama společnost.*

RESUMÉ

První kapitola nazvaná **Aktuální stav kriminality** svým zaměřením uvozuje celou práci. Obsahuje stručné hodnocení aktuálního stavu a vývojových trendů kriminality polistopadové éry v naší zemi, kontinuálně srovnávané s předchozím obdobím. Jsou zde cíleně zakomponovány věcné argumenty, které se staly základem pro formulaci pracovní hypotézy o příčinné souvislosti mezi hlubokými společenskými změnami vyvolanými transformačním procesem na straně jedné a genezí kriminogenity prostředí, v němž se uskutečňují, na straně druhé. Argumentace se opírá o rozbor empirických údajů a názorně seřazenou kvantifikaci statistických dat a výstupů.

Kapitola druhá, nesoucí název **Sociální podmíněnost nových trendů v příčinách kriminality** je pak z hlediska přesvědčivé verifikace vyslovených pracovních tvrzení zcela klíčová. V dílčích podkapitolách se zabývá detailním rozбором proměn společenské reality se záměrem zviditelnit kriminogenní obsah, který je v nich skryt. Jde o velmi náročný teoretický rozbor geneze symptomů kriminality, které svou přítomností zcela nesporně ovlivňují vývojové charakteristiky sociální delikvence, v tom nejjobecnějším pojetí, po celá devadesátá léta a v určitém smyslu až doposud. Kritická pozornost je věnována hlavním indikátorům nepříznivého vývoje jako změnám ve vnímání hodnotové hierarchie, oslabení morálně etických principů, pokles vlivu rodinného prostředí a jeho socializačních funkcí, působení tržně ekonomických mechanismů na zaměstnanost populace, důsledky majetkové polarizace společnosti, opožďování práva za dynamikou společenského pohybu a nedostatkům v legislativě.

Výsledkem rozboru provedeného v této kapitole je potvrzení pracovní teze o podmíněnosti vývoje kriminality v polistopadovém období významnými společenskými změnami, které jsou součástí grandiozního procesu společenské transformace.

Třetí kapitola pod názvem **Sociologická východiska** se zabývá hledáním efektivní společenské reakce, která je způsobilá neutralizovat predispoziční příčinné faktory sociální delikvence hned v jejich počátcích. Zaměřuje se zejména na historicky osvědčený způsob - primární prevenci, tedy strategii nerepresivních metod a přístupů potlačujících vliv faktorů vyvolávajících nebo zesilujících pravděpodobnost výskytu

protiprávních vzorců chování. Jsou zde uvedeny, z hlediska prevence cílové, společenské oblasti a jevy, které se samy o sobě a nebo ve spojení s jinými stávají symptomy či indikátory kriminality. Jako hlavní adresát preventivního působení je označena zejména mladá generace.

Svým obsahem je tato kapitola logickým vyústěním dosavadních úvah o objektivní propojenosti stavu a úrovně společenského klima s vývojovými trendy fenoménu kriminality a naznačením způsobů, jak do těchto vzájemných procesů cíleně zasahovat.

ANOTACE

Bakalářská práce je netradičním pohledem na pozitivní proměny, jimiž prochází česká společnost ze zorného úhlu některých jejich negativních dopadů. Hlavním cílem práce je prokázat příčinnou souvislost mezi dynamickými změnami společenských poměrů v polistopadovém období a vznikem nových kriminogenních faktorů výrazně ovlivňujících vývojové trendy sociální delikvence. Po rozboru vzniku, působení a důsledků těchto jevů se práce zabývá také hledáním účinné společenské reakce eliminující příležitost ke kriminálním aktivitám.

Základní metodou verifikace hypotézy je systematický empirický rozbor společenských souvislostí, kvantifikace a její vyjádření v doprovodných tabulkách, grafech a interpretace statistických dat. Členění práce do tří kapitol obsahově koresponduje s formulací pracovní hypotézy, její verifikací a návrhy řešení naznačených společenských problémů.

Klíčová slova

Vývojové trendy kriminality, změny společenských poměrů, sociální delikvence, kriminogenní faktory.

ANNOTATION

The bachelor paper shows a nontraditional view of the positive changes experienced by the Czech society from the perspective of some of their negative impacts. The main target of the paper is to prove the causality between the dynamic changes of social conditions after November 1989 and the occurrence of criminogenic factors strongly influencing the development trends of social delinquency. After the analysis of the occurrence, incidence and consequences of these phenomena, the paper searches for an effective social reaction eliminating the opportunities for criminal activities.

Basic method of verification of the hypothesis is systematic empiric analysis of social connections, quantification and its expression in supporting charts, graphs and the interpretation of the statistic data. Division of the paper into three chapters corresponds to the formulation of a working hypothesis, its verification and the proposals for solutions to the indicated social problems.

Keywords

Development trends of criminality, changes of social conditions, social delinquency, criminogenic factors.

Seznam literatury

1. BAKOŠOVÁ, E. *Sociální psychologie pro právníky*. 1.vyd. Bratislava: Vydavateľské oddělení právnické fakulty UK v Bratislavě, 2001, 111 s. ISBN 80-7160-155-1.
2. BAKOŠOVÁ, E., VACULÍKOVÁ, N. *Základy sociologie práva*. 1.vyd. Bratislava: Vydavateľské oddělení právnické fakulty UK v Bratislavě, 2003, 224 s. ISBN 80-7160-177-2.
3. HAVLÍK, R., KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. 1.vyd. Praha: Portál 2002, 184 s. ISBN 80-7178-635-7
4. HRČKA, M. *Sociální deviace*. 1.vyd. Praha: SLON, 2001, 302 s. ISBN 80-85850-68-0.
5. KEJDOVÁ, M., VAŇKOVÁ, Z. *Sociologie a psychologie práva*. Brno: IMS, 2004
6. KLČOVANSKÁ, E. *Hodnoty a jejich význam v psychologii*. Trnava: TYPI UNIVERSITATIS TIRNAVIENSIS, 2005, 227 s. ISBN 80-8082-039-2
7. KRAUS, B., POLÁČKOVÁ, V. *Člověk, prostředí, výchova*. Brno: Paido, 2001, 200 s. ISBN 80-7315-004-2.
8. KUČTA, J., VÁLKOVÁ, H. a kol. *Základy kriminologie a trestní politiky*. 1.vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, 544 s. ISBN 80-7179-813-4.
9. MACHONIN, P., TUČEK, M. a kol. *Česká společnost v transformaci*. 1.vyd. Praha: SLON, 1996, 356 s. ISBN 80-85850-17-6.
10. MOŽNÝ, I. *Rodina a společnost*. 1.vyd. Praha: SLON, 2006, 303 s. ISBN 80-86429-58-X.
11. SEKOT, A. *Sociologie v kostce*. 3.vyd. Brno: Paido, 2006, 258 s. ISBN 80-7315-126-X
12. TURAYOVÁ, Y. *Kriminologické aspekty zločinu*. 1.vyd. Bratislava: IURA EDITION, spol s. r. o. Bratislava, 2001, 150 s. ISBN 80-89047-25-4.
13. ZAPLETAL, J. a kol. *Kriminologie*. Díl II. Zvláštní část, Praha: Policejní akademie ČR, 1996, ISBN 80-85981-28-9

další položky seznamu

14. http://www.mvcr.cz/archiv_2008/statistiky/kriminalita/
15. <http://www.policie.cz/clanek/statisticky-prehled-nehodovosti/>
16. <http://www.czso.cz/>
17. <http://www.neviditelnypes.cz/clanky/2004/03/36321>
18. <http://www.pehe.cz/clanky/1997/>
19. <http://www.getsemany.cz/node/986>
20. <http://www.psp.cz/docs/laws/contitucion.html>
21. <http://www.cvvm.cas.cz/>